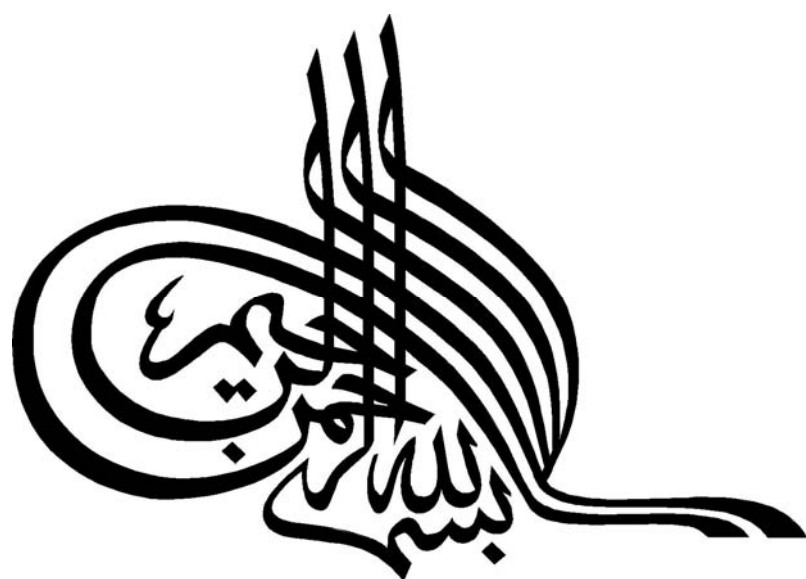

وزارت جهاد کشاورزی
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
موسسه تحقیقات علوم دامی کشور

معرفی بزهای بومی ایران

وزارت جهاد کشاورزی
سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی
موسسه تحقیقات علوم دامی کشور

معرفی بزهای بومی ایران

گردآوری کنندگان
نادرپایی و فرهاد میرزایی

سرشناسه	: پاپی، نادر، ۱۳۴۵ -
عنوان و نام پدیدآور	: معرفی بزهای بومی ایران/گردآورندگان نادر پاپی، فرهاد میرزایی.
مشخصات نشر	: کرج: سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، موسسه آموزش و ترویج کشاورزی، نشر آموزش کشاورزی، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	: ۱۳۲ ص.: مصور، جدول.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۵۲۰-۵۶۴-۳
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۲۳.
موضوع	: بزها -- ایران
موضوع	: Goats -- Iran
موضوع	: بزها -- نژادها
موضوع	: Goat breeds
شناسه افزوده	: میرزایی، فرهاد، ۱۳۴۴ -
شناسه افزوده	: سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی. موسسه آموزش و ترویج کشاورزی. نشر آموزش کشاورزی
رده بندی کنگره	: SF۳۸۰/۷۳
رده بندی دیویی	: ۶۳۶/۳۰۹۵۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۵۸۱۱۴۰۹

ISBN:978-964-520-564-3

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۲۰-۵۶۴-۳

معرفی بزهای بومی ایران

تألیف و تدوین: نادر پاپی - فرهاد میرزایی

ناشر: نشر آموزش کشاورزی

صفحه آرا: نادیا اکبریه

چاپ نخست: ۱۳۹۸

تیراژ: این اثر در جلدی ۱۳۲ صفحه و ۱۳۲ تصویر دارد. با شماره ی فروست در مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی به ثبت رسید. استفاده از مطالب و تصاویر این کتاب در شمارگان محدود، (پایان نامه ها و گزارشات) با ذکر منبع بلامانع است ولی هر گونه چاپ و تکثیر مطالب به هر شکل ممکن، منوط به کسب مجوز کتبی از مولف می باشد.

نویسندگان

احد آخوندی اصل، عباسعلی باغبان، منصور غیور خیاوی، حسن علمی، محمد رضا قلی پور، علی مبارکی، احمد داوطلب زرقي، علیرضا ذبیح الله زاده سماکوش، عبدالحمید کریمی، رضا فزونی، سعید قاسمی، نجمه کارگر، محمد ترحمی، قاسمعلی پهلوان، محمدتقی گلچین، محمود وطنخواه، میرحسن بیرانوند، علیرضا چگنی، حمیدرضا بهمنی، احمد بیطرف، فیروز عسگری، رحمان رستمخانی، سید سعید موسوی، حسین قربانی، سید وحید مرتضوی، محمد تقی مسلمیون، محمد حسین نعمتی، حسن محمدی نژاد، هوشنگ دهقان زاده، حامد کیومرثی، اکبر ابرغانی، محمود صحرایی، اباذر قنبری، فریدون ابراهیم زاده، رحمت کرمی، سولماز رحیمی، امیر ارسلان کمالی، محمود دشتی زاده، عبدالحمید کبیری فرد، سید ابوطالب صادقی، محمد صادق یزدان شناس، مرتضی کیخا صابر، محمد حسین هادی تواتری، سراین رزاق زاده، محسن دادار، وحید قاسمی، بهاره طاهری دزفولی، بهاءالدین عالم زاده و احمد خیاط

مخاطبین

- پرورش دهندگان بزهای بومی
- مروجان مسئول پهنه
- کارشناسان رشته‌های علوم دامی

فهرست مطالب

۱	 مقدمه
۳	 بز مهابادی (بومی) آذربایجان شرقی
۵	 بز مهابادی آذربایجان غربی
۸	 بز خلخال اردبیل
۱۳	 بز مهابادی اردستان اصفهان
۱۷	 بز سیاه بوشهر
۲۲	 بز عدنی بوشهر
۲۸	 بز سیاه بختیاری چهارمحال و بختیاری
۳۳	 بز مویی خوزستان
۳۵	 بز نجدی خوزستان
۴۰	 بز افشاری زنجان
۴۴	 بز بومی سمنان
۴۸	 بز بومی سیستان و بلوچستان
۵۱	 بز کرکی آباده فارس
۵۵	 بز ترکی قشقایی فارس
۶۰	 بز دارابی فارس
۶۳	 بز عربی فارس

۶۷	 بز کوهکی فارس
۷۱	 بز لری ممسنی فارس
۷۴	 بز بومی قزوین
۷۸	 بز مرخز کردستان
۸۴	 بز رائینی کرمان
۸۹	 بز تالشی گیلان
۹۸	 بز لری لرستان
۱۰۳	 بز بومی مازندران
۱۰۶	 بز تالی هرمزگان
۱۱۱	 بز ندوشن یزد
۱۱۹	 بز بومی خراسان شمالی
۱۲۳	 منابع

مقدمه

بز از جمله اولین حیواناتی است که به دست انسان اهلی شده و با توجه به شواهد و قرائن موجود منشأ اهلی شدن این دام را کشور ایران می‌دانند. بر اساس برخی گزارشات، تاریخ اهلی شدن بز در ایران به حدود ۷۰۰۰ تا ۹۰۰۰ سال قبل از میلاد تخمین زده می‌شود. ویژگی‌های ارزشمند این دام مثل چند منظوره بودن (تولید شیر، گوشت و الیاف)، مقاومت بالا در برابر شرایط سخت محیطی، قانع بودن، تغذیه از مواد خشبی کم‌ارزش مثل سرشاخه‌ها و بوته‌زارها که برای دام‌های دیگر قابل استفاده نیست و در نهایت هزینه پایین نگهداری در مقایسه با سایر دام‌ها سبب شده است انسان به این حیوان توجه خاص نموده و همواره به پرورش آن به عنوان یک حیوان مفید و پربازده مشغول باشد. بز در کشور همواره به همراه گله‌های گوسفند پرورش داده شده و از آن به عنوان جلودار گله نام برده می‌شود. اکثر پرورش دهندگان گله-های خالص بز، از وضع مالی مناسبی نسبت به سایر اقشار مردم برخوردار نبوده به

۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

طوری که آن را گاو فقرا نامیده‌اند. در حال حاضر حدود ۲۰ میلیون رأس بز در کشور وجود دارد که بالغ بر ۳۰ توده ژنتیکی را تشکیل داده و در تمامی استان‌ها پراکنده شده‌اند. تولید سالیانه گوشت بز در کشور حدود ۱۰۰ هزار تن بوده و بیش از ۶۰۰ هزار تن شیر نیز از این دام تولید شده که بیش‌تر به فرآورده‌های لبنیاتی تبدیل گردیده و به مصرف مردم می‌رسد.

ورود دام‌های اصلاح شده خارجی در سالیان اخیر به دلیل تولید بالا سبب کم‌توجهی و گاه‌بی‌توجهی و در مواردی حذف توده‌های بومی کشور شده و علاوه بر آن تلاقی‌های بدون برنامه و کنترل نشده سبب گردیده تا خلوص دام‌های بومی در موارد زیادی از بین برود. بز از جمله دام‌های بومی است که در مقایسه با سایر توده‌های بومی مثل گاو و گوسفند کم‌تر در برنامه‌های تلاقی‌گری مورد استفاده قرار گرفته است و لذا لازم است هرچه زودتر برای حفظ و نگهداری از این توده‌های بومی با ارزش اقدامات مؤثری صورت پذیرد. اگرچه تاکنون برای معرفی بزهای بومی کشور اقدامات قابل توجهی صورت گرفته و اسناد با ارزشی منتشر شده است، ولی در اغلب این منابع، تعداد توده‌های معرفی شده فقط بخشی از آن‌ها را بیان نموده است. بنابراین مجموعه حاضر با هدف معرفی توده‌های ژنتیکی بز بومی در استان‌های مختلف کشور در قالبی یکسان، تهیه و تدوین شده است. امید است که گامی هرچند کوچک ولی اثربخش برای معرفی اجمالی این دام بومی و با ارزش کشور باشد.

وضعیت پرورش بز بومی در استان آذربایجان شرقی

تاریخچه پرورش بز در استان

آذربایجان شرقی برای پرورش بز، شرایط آب و هوایی مناسبی دارد. پرورش بز در این استان تاریخی طولانی دارد، به طوری که کنده کاری ها و تصاویر مکشوفه در مناطق مختلف و نواحی کوهستانی همگی دال بر سابقه طولانی پرورش بز در این استان دارد. توده ژنتیکی شاخص بز در استان آذربایجان شرقی، مهابادی است که در بین دامداران محلی به بز بومی معروف است. در زبان ترکی بز بالغ را "گچی" و بز غاله را "چپیش" می نامند.

مناطق پراکنش جغرافیایی

این توده ژنتیکی در مناطق مختلف استان یافت می شود.

جمعیت

در حال حاضر تعداد این توده ژنتیکی بز در استان ۵۱۳۰۰۰ رأس می باشد.

روش های پرورش

شیوه های پرورش بز در استان آذربایجان شرقی همانند اکثر مناطق کشور بر پایه سنتی و ایلی استوار است.

اشتغال زایی

خانوارهای زیادی مشغول پرورش بز هستند به گونه ای که نقش بسزایی در امرار معاش آنان دارد.

۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

ویژگی‌های ظاهری

بز مهابادی جثه‌ای بزرگ دارد و به رنگ‌های مختلفی دیده می‌شود. اما رنگ غالب آن سفید و یا سیاه همراه با لکه‌های سفید می‌باشد. این توده ژنتیکی نسبت به بیماری‌ها و شرایط سخت آب و هوایی مقاوم است. بز مهابادی دارای درصد دوقلوزایی بیش‌تری نسبت به گوسفندان محلی می‌باشد.

موارد استفاده تولیدات

بزها به طور عمده جهت استفاده از شیر و گوشت نگهداری می‌شوند. پرورش دهندگان، از شیر بز برای تولید لبنیات مانند پنیر، کره و غیره استفاده می‌کنند که نقش بسزائی در تغذیه خانوارها دارند. از شیر بز حدود ۶ ماه در سال استفاده می‌شود.

جدول ۱- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز بومی آذربایجان شرقی

طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو	گوشت (کیلوگرم لاشه)
۱۸۰	۱۸۰	-	-	-
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)				
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ	
نر	۴	-	-	۶۰
ماده	۳/۵	-	-	۵۲/۵

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۵

تصویر ۱- بز نر (بالا) و ماده (پایین) مهابادی (بومی) آذربایجان شرقی

وضعیت پرورش بز مهابادی در استان آذربایجان غربی

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز مهابادی در جنوب استان آذربایجان غربی و در شهرستان‌های مهاباد، پیرانشهر و سردشت وجود دارد. بز مهابادی در روستاهای این مناطق توأم با گله‌های گوسفند پرورش داده می‌شود.

جمعیت

از تعداد جمعیت و ویژگی‌های تولیدی و تغذیه‌ای این دام در هیچ یک از منابع علمی معتبر مطلبی ذکر نشده، تنها در کتاب ذخایر ژنتیکی ایران یک عکس از این توده ژنتیکی به چاپ رسیده است. منابع غیر رسمی جمعیت این دام را حدود ۲۵ هزار رأس اعلام نموده‌اند.

روش‌های پرورش

این دام به صورت گله‌ای به همراه گوسفند و با روش سنتی و عشایری پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز مهابادی به دلیل تولید گوشت، شیر و الیاف، دامی سه منظوره تلقی می‌شود. گوشت آن از نظر کیفی ترد، کم چرب و دارای طعم و بوی مطبوع می‌باشد و در مناطق کردنشین طرفداران زیادی دارد و آن را به گوشت سایر دام‌ها ترجیح می‌دهند. از الیاف این دام جهت تهیه طناب و بافت چادر استفاده می‌شود.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز در قسمت سر و گردن سیاه و بقیه قسمت‌های بدن سفید می‌باشد. این بز حیوانی با جثه‌ای متوسط تا بزرگ، حدقه چشم برجسته و رنگ چشم دارای تنوع می‌باشد. پوزه باریک، گوش‌ها صاف و کمی دراز و صورت بدون کرک است. شاخ در جنس نر ضخیم و پیچشی است در حالی که در بز ماده باریک بوده و با پیچش ملایم دیده می‌شود. گردن کوتاه و پوشیده از الیاف، پاها،

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۷

زیر شکم و تمامی بدن پوشیده از الیاف پوششی، سینه کم عمق، پشت تقریباً صاف و پاها کوتاه و باریک می باشد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره و پنیر کوزه ای ویژه ای درست می کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می باشد و چون بخش بیش تر منطقه صعب العبور است در نتیجه بز ماده همچون گاو کوچک خانوارها می باشد که سالانه حدود ۷-۳ ماه از شیر آن استفاده می شود. از الیاف آن در منطقه با تبدیل الیاف به نخ، پارچه، طناب و چادر تهیه می کنند. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش برای اهالی منطقه مورد استفاده قرار می گیرد.

جدول ۲- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز مهابادی آذربایجان غربی (کیلوگرم)

طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو	گوشت (لاشه)
۲۱۰	۲۱۶	-	-	-
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دوزایش (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)
۶-۸	-	-	-	۶۰-۸۰
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)				
تولد	شیر گیری	۶ ماهگی	بالغ	
نر	-	-	-	۸۰ و بالاتر
ماده	-	-	-	۴۰-۵۰
میانگین گله	۲-۳/۵	۱۹-۲۰	۳۰/۳۵	-

تصویر ۲- بز نر (بالا) و ماده (پایین) مهابادی آذربایجان غربی

وضعیت پرورش بز خلخال در استان اردبیل

تاریخچه پرورش بز در استان

پرورش بز به همراه گوسفند از سابقه دیرینه پرورش این دام در مناطق کوهستانی استان اردبیل حکایت دارد به طوری که آثار حکاکی شده در شهریری، مشگین شهر، قزقلعه‌سی در دشت مغان و تصاویر تخته سنگ‌های بالای کوه‌های تیل و جعفرآباد در خلخال همگی نشان از دیرینه بودن پرورش این دام در استان می‌باشد.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز خلخالی از قدیم الایام در نقاط مختلف استان اردبیل و به ویژه در سه بخش مرکزی خلخال، هشتجین و کلور پرورش داده می شده است. بز خلخالی حتی به صورت گله های خالص در تعداد قابل توجهی از روستاهای اطراف در بخش هشتجین نگهداری می شد ولی در سالیان اخیر از تعداد آنها کاسته شده است و تنها در برخی از روستاها مانند نوده، گیلوان، ماجلان، تیل و برندق تعداد محدودی از گله های خالص بز خلخالی را می توان مشاهده نمود.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت گوسفند و بز در استان اردبیل حدود ۲/۵ میلیون رأس می باشد. آمار مشخصی از تعداد بز خلخالی خالص وجود ندارد ولی در مناطق اصلی گسترش نژادی آن (شهرستان خلخال) بز و بزغاله در ترکیب گله وجود دارند و به طور میانگین حدود ۴۴/۵ درصد گله احتمال داده می شود.

روش های پرورش

بز خلخالی به دو صورت روستایی (۷۹/۳ درصد) و نیمه عشایری (۲۰/۷ درصد) نگهداری می شود. بز خلخالی در سیستم نیمه عشایری به مدت ۳/۵ ماه در ییلاقات بخش مرکزی نگهداری می شود.

اشتغال زایی

تعداد ۴۲ روستا در ۳ بخش مرکزی خلخال، کلور و هشتجین به طور مستقیم به پرورش بز خلخالی اشتغال دارند. برآوردهای اولیه نشان می دهد تعداد ۲۸۰ خانوار با جمعیت تقریبی ۱۹۸۰ نفر به پرورش بز خلخالی می پردازند. علاوه بر تعداد مذکور

۱۰ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

به طور تقریبی ۶۵۰ نفر به طور غیرمستقیم در امور واسطه‌گری، کشتارگاهی و یا حمل و نقل و غیره اشتغال دارند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع روستایی و عشایری

بز خلخال که غالباً به رنگ سیاه یکدست و یا ابلق (سیاه و سفید و شاخ دار) می‌باشد یک نژاد بومی بوده که در دوبار دوشش مقدار ۷۶۰ گرم شیر با درصد چربی ۴/۴ در یک دوره‌ی ۵/۶ ماهه تولید می‌نماید. گوشت آن از نظر کیفی کم چرب و دارای طعم و بوی مطبوع می‌باشد و در منطقه هشتجین خلخال طرفداران زیادی دارد. با وجود اینکه ۳۳ درصد از گله داران، بز را مویچینی می‌کنند از موی بز جهت تهیه طناب، پالاس و چادر آلاچیق استفاده می‌نمایند. مردم منطقه از شیر بز خلخال که به بز آران نیز معروف است جهت تولید فرآورده‌های لبنی مثل پنیر، ماست، کره و کشک استفاده می‌نمایند.

ویژگی‌های ظاهری

بز خلخال دارای تنوع رنگ زیادی (۱۲ نوع رنگ) است ولی رنگ غالب آن سیاه یکدست و یا سیاه و سفید می‌باشد. رنگ‌های دیگر بدون استثناء دارای زمینه سیاه می‌باشد. این بز دارای جثه‌ای متوسط و چابک بوده و قدرت راهپیمایی و استعداد چرای بالایی در مناطق کوهستانی دارد.

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۱۱

جدول ۳- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز خلخال

طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	الیاف	گوشت (لاشه)	
۱۶۸	۱۲۸	۰/۲۲	۱۶	
سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)	
۱۱/۵	۷/۳	۱۲	۸۹	۱۱
جنس/وزن زنده (کیلو گرم)				
تولد	شیر گیری	۶ ماهگی	بالغ	
نر	۱/۹	۹/۸	۳۴	
ماده	۱/۸	۹/۷	۳۲	

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام، ماست، پنیر، کره، کشک و قره قروت درست می کنند. پنیر کوزه ای حاصل از شیر این دام در منطقه شهرت خاصی دارد. به دلیل اینکه مناطق پرورش آن صعب العبور و کوهستانی می باشد لذا به عنوان یک دام مطمئن سالانه حدود ۶ ماه شیر آن استحصال می شود که در تأمین نیازهای غذایی و سلامتی مردم آن منطقه نقش بسزایی ایفاء می نماید. از موی بز خلخال صرفاً به صورت محلی استفاده می شود و از آن در تهیه پلاس، طناب، چادر آلاچیق و حتی جهت محکم نمودن بدنه تنور نان با گل اولیه مخلوط می شود.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۸ یک فقره طرح تحقیقاتی پایه در خصوص شناسایی نژادی و ویژگی های تولیدی، تولید مثلی، تغذیه، مدیریت پرورش و مسائل بهداشت و

۱۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

بیماری‌های این دام در مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام (جهاد سازندگی سابق) استان اردبیل اجرا شده است.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

- ۱- استفاده از روش‌های انتخاب در گله‌های موجود
- ۲- استفاده از شیوه‌های نوین تغذیه برای بهبود عملکرد تولیدی و تولید مثلی
- ۳- استفاده از روش‌های دورگ‌گیری با بزهای شیری از قبیل سانن به منظور بهبود

عملکرد تولید

تصویر ۳- بز نر (بالا) و ماده (پایین) خلخال اردبیل

وضعیت پرورش بز مهابادی اردستان در استان اصفهان

تاریخچه پرورش بز در استان

شاید بتوان بز را جزو اولین حیواناتی دانست که توسط انسان اهلی شده است که حدود ۹۰۰۰ سال پیش در آسیای غربی به ویژه کوه‌های زاگرس ایران برای اولین بار توسط عشایر، بز با نژاد bezoar ibex اهلی شد و در حال حاضر منشأ تمام بزهای اهلی عشایر بختیاری را می‌توان همین توده ژنتیکی دانست.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز مهابادی از قدیم‌الایام در استانهای اصفهان، چهارمحال و بختیاری، یزد و کرمان می‌زیسته ولی اکنون از تعداد آنها کاسته شده و تنها در بخشی از استان اصفهان دیده می‌شود.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در شهرستان سمیرم ۱۶۰۰۰۰ رأس، فریدون‌شهر ۱۰۰۰۰۰ رأس، چادگان ۳۸۰۰۰ رأس، اصفهان ۹۰۰۰ رأس، شهرضا و دهاقان ۱۳۰۰۰ رأس و سایر شهرستان‌ها ۵۰۰۰ رأس می‌باشد. در مجموع شمار این دام در استان اصفهان بالغ بر ۳۳۰۰۰۰ رأس می‌باشد.

روش‌های پرورش

بیش‌تر جمعیت این دام به صورت گله‌ای و با روش عشایری پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

بر اساس سرشماری اجتماعی اقتصادی عشایر کوچنده در تیر ماه سال ۱۳۸۷ توسط مرکز آمار ایران، عشایر استان اصفهان با ۹۲۳۲ خانوار و ۵۱۰۶۳ نفر در ییلاق و ۳۷۳ خانوار با ۱۹۲۱ نفر در قشلاق (جمعاً ۹۶۰۵ خانوار با ۵۲۹۸۴ نفر) در سه ایل قشقایی، بختیاری و عرب جرقویه متشکل هستند. این عشایر حدود ۵ ماه از سال را عمدتاً در شهرستان‌های فریدون‌شهر، سمیرم، چادگان، دهاقان، شهرضا و جرقویه اصفهان استقرار دارند. از این تعداد ۵۳۰۱ خانوار از ایل قشقایی مستقر در شهرستان‌های سمیرم، شهرضا و دهاقان، ۴۰۹۰ خانوار از ایل بختیاری مستقر در شهرستان‌های فریدون‌شهر و چادگان و ۲۱۴ خانوار از ایل عرب جرقویه مستقر در شهرستان اصفهان می‌باشند. زندگی و معیشت عشایر از دامداری، کشاورزی و تولید انواع صنایع دستی تأمین می‌گردد.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

محور و زمینه‌ی اصلی فعالیت‌های اقتصادی و معیشت عشایر متکی بر دام و دامداری است. وجود دام نقش تعیین کننده و بارزی در شیوه‌ی زندگی کوچندگی دارد. دامداری عشایر بر مبنای تعلیف دام از مرتع سازمان یافته است و این وابستگی بر تمام شئون حیات جامعه عشایری تأثیر نهاده است. یکی از دلایل پیدایش و رواج و تداوم این شیوه‌ی معیشت و زندگی متحرک و مشقت بار بدان خاطر بوده که عشایر به پشته‌های ویرانی‌های خاص اقلیمی - جغرافیایی فلات ایران به جای توقف برای کاشت، داشت و برداشت محصولات و تولید محصولات زراعی برای گذراندن زندگی با سازگار کردن شرایط زندگی خود با تغییرات اقلیمی، اساس زندگی و معیشت خود را با اتکا به منابع دیگر تأمین معاش، یعنی دام و مرتع قرار

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۱۵

داده است. به عبارتی این جامعه در صدد برآمده‌اند که با اتکا به الگوی انطباق با شرایط محیطی و همچنین کسب تمهیدات لازم شیوه‌ی تولید و نظام بهره‌برداری خاصی را به وجود آورند که ویژگی اصلی آن خود اتکایی نسبی اقتصادی و خود مصرفی بوده است.

ویژگی‌های ظاهری

توده ژنتیکی امروزی اکثراً به رنگ سیاه با موهای بلند می‌باشد که از موهای آن برای بافت سیاه چادر استفاده می‌شود. این بز حیوانی چابک و زرننگ با جثه‌ای کوچک بوده و دارای سر مثلی شکل با دو خط سفید در پیشانی است که از کنار پوزه شروع شده و تا زیر چشم ادامه می‌یابد. همچنین این خط سفید از زیر شکم تا زیر دم امتداد دارد. انتهای دست و پاها هم سفید رنگ است. عموماً شاخ در هر دو جنس ملاحظه می‌شود. اما بعضاً در ماده‌ها شاخ مشاهده نمی‌شود. گردن کوتاه و پوشیده از کرک و تمامی بدن پوشیده از الیاف پوششی، پشت تقریباً صاف، پاها کوتاه و باریک می‌باشد.

صادرات

از جنبه ارزش صادراتی بر روی این توده و محصولات آن فعالیتی صورت نگرفته است. اما با توجه به استفاده از کرک آن در صنایع مختلف نساجی و فرش می‌توان در این زمینه تمرکز ویژه‌ای در نظر گرفت.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره و پنیر درست می‌کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می‌باشد. از الیاف آن در منطقه با تبدیل الیاف به

۱۶ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

نخ، فرش و لباس‌های محلی تهیه می‌کنند. همچنین الیاف آن جهت تهیه شال، کلاه، ساق بند، جوراب، ژاکت، سینه بند، جانماز، عبا و غیره کاربرد دارد. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش برای اهالی منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جدول ۴ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز مهابادی اردستان

جنس / ابعاد بدن (سانتیمتر)	طول بدن	ارتفاع جدوگاه (قد)	دورسینه
نر بالغ	۵۲/۱	۷۲	۹۵/۹
ماده بالغ	۵۳	۶۹	۹۰/۴
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک (کیلوگرم)	مو گوشت (لاشه) (کیلوگرم)
۱۷۵	۱۴۵	۰/۴	۰/۳
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری دو قلوزایی (%)
-	۱۳	۱۲	۹۵/۵
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)			
نر	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی
۲/۹	۱۸	۲۱	۴۰
ماده	۲/۷	۱۶	۱۷/۵
۳۵			

تصویر ۴- بز نر (بالا) و ماده (پایین) مهابادی اردستان اصفهان

وضعیت پرورش بز سیاه در استان بوشهر

تاریخچه پرورش بز در استان

با توجه به شرایط اقلیمی سخت و نامساعد استان بوشهر، این منطقه از دیرباز محل پرورش و نگهداری بز سیاه بوده است. این حیوان در این شرایط آب و هوایی، محصولاتی مانند شیر، گوشت و الیاف را تولید می‌نماید و به همین علت، دام غالب استان بوشهر می‌باشد.

۱۸ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

مناطق پراکنش جغرافیایی

اکثر بزهای استان بوشهر (بیش از ۸۰٪) بزهای سیاه بوده و پراکنش آنها در تمام نقاط استان می‌باشد اما در مناطق کوهستانی، تقریباً کل گله‌ها را تشکیل می‌دهند.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در استان بوشهر حدود ۶۲۵ هزار رأس بوده که برآورد می‌شود تعداد بهره‌بردار آن ۶۰۰۰ خانوار باشد.

روش‌های پرورش

پرورش بز سیاه در استان بوشهر، به سه روش روستایی، مزرعه‌ای و عشایری انجام می‌شود.

در روش روستایی، تعدادی از خانواده‌ها به منظور تأمین بخشی از نیازهای غذایی و تهیه فرآورده‌های لبنی مورد نیاز، تعداد محدودی بز در منزل نگهداری می‌کنند. جمعیت این گله‌ها بین ۴ تا ۲۰ رأس متغیر است. در این نوع پرورش بز، دامداری شغل اصلی نبوده و به عنوان کار جنبی خانواده‌های روستایی محسوب می‌شود. در این روش، بزها به جز در روزهای بارانی، در تمام مدت سال از مراتع استفاده می‌کنند. بدین صورت که تعدادی از گله‌های کوچک متعلق به خانواده‌های مختلف جمع‌آوری شده و توسط یک نفر چوپان به چرا برده می‌شوند. در روش مزرعه‌ای، دامدار معمولاً به کار کشاورزی نیز اشتغال دارد. جمعیت این نوع گله‌ها از گله‌های روستایی بیش‌تر و از ۲۰ تا ۲۰۰ رأس متغیر بوده و دام‌ها توسط یکی از اعضای خانواده به چرا برده می‌شوند. این دامداران دارای زمین و امکانات کشت بوده و یا باغدار هستند. در این روش، بزها حدود نیمی از سال را از مراتع و نیمه دیگر را از

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۱۹

پس چر مزارع تغذیه می کنند. در روش عشایری، گله های اغلب بیش از ۱۰۰ رأس، بر روی اراضی وسیع برای پیدا کردن خوراک حرکت می کنند. در این روش، دامداری شغل اصلی دامدار می باشد. حدود یک سوم عشایر استان اسکان یافته اند اما براساس فصول سال، برای پیدا کردن علوفه سبز گله هایشان را جابه جا می کنند. در این روش، بزها بیش تر برای تولید گوشت نگهداری می شوند و مقدار شیری که به دست می آید، اغلب برای تولید فرآورده های مختلف استفاده می شود چون حمل آن به بازار آسان تر است. این دامداران بیش تر در مناطق کوهستانی زندگی می کنند.

اشتغال زایی

تعداد ۶۰۰۰ خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می کنند. با توجه به ذائقه مردم استان به مصرف گوشت بز، این حیوان سهم عمده ای از اشتغال مردم را به خود اختصاص داده است.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز سیاه در استان بوشهر، معمولاً به عنوان بز گوشتی نگهداری می شود. گوشت آن از نظر کیفی ترد، کم چرب و دارای طعم و بوی مطبوعی می باشد. ذائقه اغلب مردم استان، تمایل زیادی به گوشت این بز دارد و آن را به گوشت سایر دام ها ترجیح می دهند.

ویژگی های ظاهری

الیاف پوششی این بز اغلب به رنگ سیاه خالص بوده و دارای پوشش مویی بلندی می باشد که نسبت به شرایط آب و هوایی استان بوشهر کاملاً سازگار شده

۲۰ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

است. البته طول پوشش مویی آن با توجه به مناطق مختلف استان، ممکن است متفاوت باشد. این بز حیوانی چابک و زرننگ با جثه‌ای متوسط و پاهای کوتاه می‌باشد. صورت این بز بدون پوشش و با کمی پوشش در قسمت پیشانی است و گوش‌ها صاف هستند. حدود ۹۵ درصد ماده‌ها و ۹۶ درصد نرها شاخدار می‌باشند. هم‌چنین، ۹۲ درصد ماده‌ها و ۹۴ درصد نرها دارای ریش هستند. گردن اغلب بزها کوتاه بوده و به‌همراه پاها، زیر شکم و تمامی بدن، پوشیده از الیاف است.

صادرات

به‌طور کلی صادرات این دام به خارج از کشور انجام نمی‌شود.

موارد استفاده تولیدات

هدف اصلی پرورش بز سیاه در استان بوشهر، تولید گوشت بوده و بیش‌ترین مصرف گوشت مردم استان، مربوط به گوشت بز است. در ضمن، گوشت بز به دلیل داشتن چربی اندک، برای سلامتی و جلوگیری از بیماری‌های قلبی عروقی بسیار مفید است. از طرفی به‌علت این‌که خانواده‌های روستایی از بازار مصرف شیر دور هستند و حمل شیر به مناطق شهری به‌علت فسادپذیری و نبود امکانات لازم همواره با مشکلاتی همراه است، بنابراین دامداران شیر به‌دست‌آمده را اغلب برای تولید فرآورده‌های لبنی استفاده می‌کنند.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۴ یک پروژه با عنوان "بررسی وضعیت پرورش بز در استان بوشهر" و در سال ۱۳۸۲ نیز یک پروژه با عنوان "تعیین طول دوره پروار و خصوصیات لاشه

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۲۱

بزغاله‌های بومی استان "در مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان بوشهر اجرا شده که در طی این پروژه‌ها، ویژگی‌های مختلف این بز بررسی شده است.

جدول ۵ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز سیاه بوشهر

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۵۶	۷۳/۹	۷۸/۹
ماده بالغ	۵۵/۲	۶۷/۴	۷۶/۵
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۲۰	۶۵	-	-
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۶	۹	۶	۹۵
جنس/وزن زنده (کیلوگرم)	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی
نر	۱/۶	۱۶/۵	۲۴/۵
ماده	۱/۴	۱۵/۳	۲۱/۵

گوشت (لاشه)

دوقلو زایی (%)

(%)

۱۵

بالغ

۳۵/۵

۳۱/۳

تصویر ۵- بز نر (بالا) و ماده (پایین) سیاه بوشهر

وضعیت پرورش بز عدنی در استان بوشهر

تاریخچه پرورش

بز عدنی احتمالاً از زمانی که کشورهای مستعمره اروپایی در خلیج فارس حضور پیدا کردند به استان بوشهر وارد شد. این بز در مناطق ساحلی که دارای آب و هوای گرم و مرطوب است به راحتی سازگار شده و توانسته است با قابلیت ماندگاری بالا

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۲۳

و تولید شیر مطلوب، بومی این استان شود. این بز طی نسل‌های متمادی تحت تأثیر انتخاب طبیعی و مصنوعی پرورش یافته است. در اصطلاح محلی، این بز با نام‌های عدنانی، عدانی، خارگی و گِیسی نیز شناخته می‌شود.

مناطق پراکنش جغرافیایی

این بز فقط در استان بوشهر وجود دارد و بیشتر در مناطق ساحلی از بندر گناوه تا بندر عسلویه مشاهده شده و هرچه به طرف ارتفاعات کوهستانی استان نزدیک‌تر می‌شویم به علت افزایش خشکی هوا و کاهش رطوبت، از پراکنش این اکوتیپ کاسته می‌شود.

جمعیت

جمعیت این بز در گله‌های مردمی تقریباً حدود ۳۵ هزار رأس به صورت آمیخته با بزهای سیاه بومی و پاکستانی است که در بیشتر شهرستان‌های استان وجود دارد. در حال حاضر در ایستگاه اصلاح نژاد بز عدنی، ۳۴۰ رأس بز عدنی و ۹۰ رأس به صورت آمیخته با آلباین و سانن موجود است.

روش‌های پرورش

جمعیت گله‌های این بز بین ۲ تا ۵۰ رأس می‌باشد. علت اصلی علاقه پرورش دهندگان به این بز، تغذیه کم‌هزینه، دوقلو زایی و تولید شیر زیاد آن است. پرورش این بز در استان بوشهر به دو روش زیر صورت می‌گیرد:

پرورش خانگی: در این روش تعداد بزها اغلب بین ۲ تا ۵ رأس است. بزها در آغل سنتی در خانه، نگهداری شده و در طول سال تغذیه دستی می‌شوند. تغذیه شامل نان خشک، مقدار کمی جو (در فصل شیردهی)، خرمای درجه ۳ که مصرف انسانی ندارد و پسماندهای سفره می‌باشد.

۲۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

پرورش روستایی: در این روش تعداد بزها اغلب بین ۱۵ تا ۵۰ رأس می‌باشد. این روش، بیشتر در مزارع روستایی نوار ساحلی استان وجود دارد. هم‌چنین، دام‌ها روزها از مراتع اطراف روستا تعلیف نموده و تغذیه دستی مانند روش پرورش خانگی است.

اشتغال‌زایی

با پرورش این بز به روش صنعتی، علاوه بر کاهش مهاجرت روستائیان به شهر، موجبات اشتغال‌زایی نیز فراهم می‌شود. پرورش سه رأس بز مولد این اکوتیپ، بیشتر گوشت مصرفی یک خانوار چهار نفره در یک سال را تأمین می‌کند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز عدنی حیوانی دو منظوره (شیری-گوشتی) است. گوشت آن از نظر کیفی، ترد و کم‌چرب بوده و در استان بوشهر طرفداران زیادی دارد. فنوتیپ این دام بسیار زیبا بوده (مانند آهو) که باعث افزایش ارزش آن به ویژه در کشورهای حوزه خلیج فارس شده است. مقاومت این دام به شرایط سخت محیطی نوار ساحلی استان، تمایل دامداران را به پرورش آن افزایش داده است.

ویژگی‌های ظاهری

جثه حیوان کوچک و ظریف، دست‌ها و پاها بسیار ظریف، سم کوچک، سر مثلی شکل و ظریف، پوزه کم‌عرض و ظریف، برخی دام‌ها دارای زنگوله، ۸۰ درصد نرها و ۶۸ درصد ماده‌ها شاخدار هستند که شاخ آن‌ها به شکل V است. بدن آن‌ها بسیار کم مو است. این بز به رنگ‌های آهویی (فراوانی زیاد)، قرمز متمایل به حنایی (فراوانی متوسط)، سفید یک‌دست، سیاه یک‌دست، ابلق سیاه و سفید و ابلق سفید و

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۲۵

قهوه‌ای که فراوانی کمتری دارند، دیده می‌شود. کارتیه‌های پستان بزرگ و حجیم بوده و معمولاً به رنگ بدن خود دام است. سرپستان‌ها ظریف و طول و قطر متوسط دارند. در فصل شیردهی، پستان‌ها از پهلوی و پشت کاملاً مشخص هستند. در مجاورت ستون فقرات، نواری به رنگ‌های بور و قهوه‌ای و یا سیاه و سفید وجود دارد که از اختصاصات این اکوتیپ می‌باشد. بر روی گونه‌ها، از زیر چشم‌ها نواری به رنگ قهوه‌ای روشن تا سیر یا مشکی تا ابتدای پوزه وجود دارد.

صادرات

با توجه به اینکه این دام دارای رنگ‌های متنوعی بوده و به شکل آهو می‌باشد لذا برای تکثیر و صادرات این دام به عنوان یک کالای غیرنفتی ارزآور، می‌توان برنامه‌ریزی کرد. بز عدنی یکی از مهم‌ترین ذخایر ژنتیکی و بیولوژیکی دام کشور است که با توان تولیدی مناسب و قیمت بالای آن در کشورهای حوزه خلیج فارس، می‌توان در برنامه‌ریزی‌های آینده برای صادرات آن اقدام کرد.

موارد استفاده تولیدات

با توجه به تعداد کم بز عدنی، فقط ساکنان محل پرورش این دام از شیر، ماست، کشک و روغن تولیدشده استفاده می‌کنند. گوشت این دام نیز به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش، برای اهالی منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

جدول ۶ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز عدنی

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۵۴	۷۱/۶	۷۵/۴
ماده بالغ	۴۳/۳	۶۸/۶	۷۶
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	گوشت (لاشه)
۱۲۰	۹۰-۱۲۰	-	۱۵-۱۷
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۶	۱۲	۶	۹۵
جنس/وزن زنده (کیلوگرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
۲/۷	۶/۸	۱۵/۵	۳۰-۳۵
۲/۴	۶/۴	۱۴/۱	۱۸-۲۰

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

معاونت بهبود تولیدات دامی سازمان جهاد کشاورزی استان بوشهر از سال ۱۳۶۴ مطالعات خود را بر روی این بز آغاز و در سال ۱۳۷۵ احداث یک ایستگاه اصلاح نژاد جهت حفظ و ذخیره ژنتیکی این اکوتیپ را شروع کرد. در حال حاضر، این ایستگاه دارای ۳۴۰ رأس بز عدنی شامل ۱۹۰ رأس بز ماده مولد، ۳۰ رأس بزغاله نر، ۲۵ رأس بز نر و ۹۵ رأس بزغاله ماده جایگزین می باشد. در این ایستگاه، پروژه آمیخته گری این بز با نژادهای آلباین و سانن با هدف افزایش تولید گوشت و شیر و پرورش بز بصورت متمرکز، جهت کاهش فشار بر مراتع استان در حال انجام است و در حال حاضر ۹۰ رأس بز عدنی آمیخته با آلباین و سانن وجود دارد. مهم ترین اهداف ایستگاه اصلاح نژاد بز عدنی عبارتند از:

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۲۷

- ۱- تکثیر، تولید و پرورش بز عدنی به منظور حفاظت از این سرمایه بیولوژیکی
- ۲- بهبود ژنتیکی و اصلاح نژاد
- ۳- تولید و توزیع دام نر مولد اصلاح شده بین دامداران
- ۴- تولید اسپرم، جنین و توسعه عملیات تلقیح مصنوعی

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

- ۱- تعیین ضرایب اقتصادی و تعریف اهداف اصلاحی این دام در سامانه مرتعی
- ۲- راهنمایی دامداران جهت بهبود تغذیه و راندمان تولیدمثل
- ۳- برنامه‌ریزی جهت پرورش این دام از روش سنتی به صنعتی

تصویر ۶- بز نر (بالا) و ماده (پایین) عدنی بوشهر

وضعیت پرورش بز سیاه بختیاری در استان چهارمحال و بختیاری

تاریخچه پرورش بز در استان

سابقه دامداری در استان چهارمحال و بختیاری به بیش از ۷ هزار سال می‌رسد. شاید شروع دامداری در این استان جهت دسترسی دام‌ها به منابع علوفه به صورت شبانی و یا دام مهاجر و عمدتاً به صورت کوچ و ده نشینی بوده است. نگهداری دام در این استان بر پایه دام‌های کوچک (گوسفند و بز) بوده است. سرزمین بختیاری، از جمله محدود سرزمین‌هایی است که انسان برای اولین بار به اهلی کردن حیوانات و نباتات پرداخته است. همچنین برخی از حیوانات، به‌ویژه بز برای نخستین بار، در کوه‌های بختیاری اهلی گردیده است.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز بختیاری (سیاه بختیاری) یکی از توده‌های ژنتیکی پر جمعیت در کشور است که اگرچه در سرتاسر استان‌های زاگرس نشین واقع در غرب و جنوب غربی ایران پراکنده است ولی عمدتاً در استان‌های چهارمحال و بختیاری، خوزستان و لرستان پرورش می‌یابد.

جمعیت

جمعیت این توده ژنتیکی در استان چهارمحال و بختیاری در حال حاضر حدود ۱ میلیون رأس می‌باشد. همچنین به لحاظ سیر نزولی علفزارها و تولید گونه‌های مرتعی، جمعیت این دام طی سال‌های اخیر کاهش یافته است.

روش‌های پرورش

روش‌های اصلی پرورش بز در استان چهارمحال و بختیاری به ترتیب شامل روش عشایری، روستایی و مزرعه‌ای می‌باشد. همچنین به لحاظ کم شدن سطح علفزارها

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۲۹

و از بین رفتن پوشش گیاهی مراتع، نگهداری بزها در روش‌های روستایی و مزرعه‌ای رو به افزایش می‌باشد. تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

تعداد ۱۴۰۳۴ خانوار به طور مستقیم به پرورش بز و یا ترکیب گوسفند و بز مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می‌کنند. علاوه بر این تعداد بیش از ۱۰۰۰۰ نفر به طور غیر مستقیم در صنایع دستی، خرید و فروش، تامین و توزیع نهاده‌ها و تولیدات مشغول به کار می‌باشند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

پرورش بز سیاه بختیاری در استان چهارمحال و بختیاری به دلیل تولید گوشت، شیر و موسسه منظوره تلقی می‌شود. گوشت آن از نظر کیفی ترد، کم چرب و دارای طعم و بوی مطبوع می‌باشد و در استان بعد از گوشت بره، طرفداران زیادی دارد. شیر بز در بین مردم استان از جایگاه خاصی برخوردار است و بندرت به صورت شیر خام آن هم با قیمتی بیش از ۲ تا ۳ برابر شیر سایر دام‌ها بفروش رسانیده می‌شود. شیر بز عمدتاً به صورت محصولاتمانند ماست، پنیر، چربی، کشک و قارا بفروش رسانیده می‌شود که ارزش افزوده‌ای بیش از سه برابر قیمت شیر خام بز را عاید می‌نماید. محصولات حاصل از شیر بز به قدری در بین مصرف‌کنندگان داخل و خارج از استان طرفدار دارد، که بیش‌تر این محصولات از دامداران پیش خرید می‌شود به گونه‌ای که به سختی می‌توان در بازار این محصولات را خریداری نمود. موی بز هم در ساخت صنایع دستی و هم مسکن عشایر کاربردهای اجتماعی و اقتصادی فراوانی دارد. عشایر بختیاری در سیاه چادرهایی به نام بُهون زندگی

۳۰ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

می‌کنند. برای بافتن سیاه چادرها از موی بز که دوام بیش‌تری داشته و باد به آن نفوذ نمی‌کند، استفاده می‌کنند. از دیگر خواص موی بز این است که در زمان بارندگی منبسط شده و رطوبت و سرمای کم‌تری به درون آن نفوذ کرده و در گرما نیز منقبض شده و از چادر بادگیرتر و خنک‌تر است.

جدول ۷- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز سیاه بختیاری

سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)
-	۱۶/۳۳	-	۹۱	۱۹
جنس/وزن زنده (کیلوگرم)				
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ	
-	۲۱/۵۹	-	۶۵	
-	-	-	۴۳/۶۷	
ماده				

ویژگی‌های ظاهری

اگرچه رنگ الیاف پوششی این بز غالباً سیاه می‌باشد ولی تنوع رنگ به گونه‌ای است که از سفید روشن تا تیره و طرح‌های ترکیبی (ابلق، سبزه، خاکستری، لکه قرمز، ...) نیز مشاهده می‌شود. این توده ژنتیکی حیوانی چابک و زرننگ با جثه‌ای بزرگ و به عنوان جلودار گله گوسفند می‌باشد.

صادرات

با توجه به این که گوشت بزغاله‌های این توده ژنتیکی ترد، کم‌چرب و دارای طعم و بوی مطبوع می‌باشد، هر ساله تعدادی از بزغاله‌های نر این توده ژنتیکی به کشورهای عربی حوزه خلیج فارس به صورت رسمی و غیر رسمی صادر می‌شود.

موارد استفاده تولیدات

گوشت آن از نظر کیفی ترد، کم چرب و دارای طعم و بوی مطبوع می‌باشد و در استان بعد از گوشت بره، طرفداران زیادی داشته و به عنوان یک منبع با ارزش پروتئین برای ساکنان محلی بشمار می‌رود. شیر بز عمدتاً به محصولاتمانند ماست، پنیر، چربی، کشک، قارا و ... تبدیل می‌شود و نقش عمده‌ای در تأمین امنیت غذایی عشایر و روستائیان دارد. پوست بز دو کاربرد عمده دارد، یکی با نام "خیک یره‌ای" و به منظور حمل و نقل آب یا نگهداری شیره انگور و دیگری با نام "مشک" و برای تولید فرآورده‌های شیر همچون دوغ، کره و ... مورد استفاده می‌باشد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۸۰ تنوع ژنتیکی شش توده بز بومی ایران (مرخز، کرکی رایینی، کرکی جنوب خراسان، سیاه بختیاری، نجدی و تالی) با استفاده از نشانگرهای RAPD مورد بررسی قرار گرفت. در سال ۱۳۸۸ اهداف اصلاحی و ضرایب اقتصادی صفات مختلف به منظور تدوین برنامه اصلاحی و تشکیل شاخص انتخاب اقتصادی در قالب یک طرح پژوهشی در روش‌های مختلف پرورشی (عشایری، روستایی و مزرعه‌ای) انجام شد.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

۱- با توجه به بالاتر بودن بازدهی اقتصادی و بیولوژیکی در روش پرورش مزرعه‌ای، پیشنهاد می‌شود هر گونه توسعه در بخش پرورش بز به سمت پرورش در روش مزرعه‌ای هدایت گردد.

۳۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

۲- با توجه به اهمیت نسبی صفات میزان زنده مانی در بز، تولید شیر و صفات مرتبط با تولید مثل (تعداد بزغاله قابل فروش)، پیشنهاد می گردد به منظور افزایش سودآوری و بازدهی اقتصادی در پرورش بز، بهبود ژنتیکی و غیر ژنتیکی این صفات در همه روش های پرورشی رایج مد نظر قرار گیرد.

۳- با توجه به مشخص شدن اهداف اصلاحی و همچنین ضرایب اقتصادی صفات موثر بر سودآوری در این نژاد، پیشنهاد می گردد به منظور استفاده از شاخص های انتخاب اقتصادی، برنامه اصلاح نژاد گروهی در قالب هسته های باز اصلاح نژادی، با تحت پوشش قرار دادن تعدادی از گله های بز سیاه بختیاری در این استان و استان هایی که پرورش این توده ژنتیکی بز در آنها رایج می باشد، تدوین و به مرحله اجرا گذاشته شود.

تصویر ۷- بز نر (بالا) و ماده (پایین) سیاه بختیاری

وضعیت پرورش بز مویی ایرانی در استان خوزستان

تاریخچه پرورش بز در استان

بر اساس آمار سال ۱۳۹۵ معاونت بهبود تولیدات دامی استان خوزستان، این استان دارای ۹۴۷۸۷۷ رأس بز غیر کوچ رو و ۳۹۸۷۹۴ رأس بز کوچ رو و به طور کلی ۱۳۴۶۶۷۱ رأس بز می باشد، که به صورت سنتی و توسط خانواده های روستایی و عشایر نگهداری و پرورش داده می شوند.

مناطق پراکنش جغرافیایی

به طور کلی، پراکنش این بز در استان های خوزستان، ایلام، لرستان، کهگیلویه و بویراحمد، چهارمحال و بختیاری تا شرق خلیج فارس می باشد. در استان خوزستان، تعدادی از این بزها به همراه اسکان عشایر در مناطق شمالی استان به صورت گله های ثابت نگهداری می شوند.

جمعیت

اطلاعی در دست نیست.

روش های پرورش

جمعیت این دام به صورت گله ای و با روش سنتی و عشایری پرورش داده می شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

معمولاً پرورش دهندگان بز (روستاییان و عشایر) به دلیل کمک به وضعیت اقتصادی خود و نیز علاقه فراوان به حرفه بز داری به این عمل اقدام می نمایند.

۳۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

در خوزستان این توده ژنتیکی توسط عشایر بختیاری نگهداری می شوند. این بز در درجه اول از لحاظ گوشت، پوست و مو و در درجه دوم از نظر تولید شیر، حائز اهمیت می باشد.

ویژگی های ظاهری

در مورد شناسایی این توده ژنتیکی در استان هیچگونه مطالعه جامعی صورت نگرفته و اطلاعات موجود بسیار اندک می باشد. این توده ژنتیکی به رنگ های سیاه، سفید، خاکستری و ابلق و با موهای بلند می باشد و در سال دوبار زایش دارد.

موارد استفاده تولیدات

شیر این بز به مصرف بزغاله ها رسیده و مازاد آن توسط افراد خانواده دامدار مصرف می شود. از موی آن جهت تولید سیاه چادر، خور و خورجین (جهت حمل بار)، وریس و گرچین (نوعی طناب) و نخ ضخیم جهت مصرف در قالیبافی استفاده می گردد. همچنین، از پوست این بز جهت تولید مشک آب، مشک جهت گرفتن چربی از ماست، خیگ جهت نگهداری روغن حیوانی، و نیز در صنایع چرم سازی و سایر مصنوعات چرمی استفاده می شود.

تصویر ۸- بز نر (راست) و ماده (چپ) سیاه خوزستان

وضعیت پرورش بز نجدی در استان خوزستان

تاریخچه پرورش بز در استان

بر اساس آمار سال ۱۳۹۵ معاونت بهبود تولیدات دامی استان خوزستان، این استان دارای ۹۴۷۸۷۷ رأس بز غیر کوچ رو و ۳۹۸۷۹۴ رأس بز کوچ رو و به طور کلی ۱۳۴۶۶۷۱ رأس بز می باشد، که به صورت سنتی و توسط خانواده های روستایی و عشایر نگهداری و پرورش داده می شوند. به نظر می رسد نام بز نجدی برگرفته از کلمه "نجد" به معنی سرزمین بلند و وسیع باشد. بر اساس شواهد تاریخی نجد ایران به منطقه وسیعی گفته شده که مرز غربی آن دامنه های غربی زاگرس و خوزستان را در بر گرفته است.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز نجدی یکی از بزهای بومی استان خوزستان است که منطقه عمده پراکنش آن، در مناطق شرقی و جنوب شرقی این استان از دامنه های جنوبی رشته کوه های زاگرس آغاز شده و تا سواحل خلیج فارس ادامه دارد. همچنین این بز در نقاطی از شمال خوزستان نیز پرورش داده می شود.

جمعیت

به دلیل تلاقی های ناخواسته با بزهای پاکستانی و بزهای غیربومی موجود در استان، جمعیت واقعی این دام مشخص نیست و تعداد بسیار اندکی از این توده بومی با حداقل فنوتیپ استاندارد نژادی در خانه های روستایی و گله ها مشاهده می شوند. با این وجود، براساس برخی آمارهای غیرمستند، حدود ۲۵۰۰ رأس بز نجدی در استان وجود دارد. متأسفانه، این بز یکی از توده های ژنتیکی در حال انقراض می باشد که می بایست توجه بیش تری به حفظ آن شود.

روش‌های پرورش

جمعیت این دام به صورت گله‌ای و با روش سنتی پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است. این دام به عنوان یک بز شیری می‌باشد.

اشتغال زایی

در استان خوزستان تعداد ۲۷۰۰۰ نفر بهره‌بردار مربوط به پرورش دام سبک وجود دارد که ۳۰ درصد آنها صرفاً بزدار و بقیه یا به پرورش گوسفند و یا مخلوط بز و گوسفند مشغول هستند. بز نجدی بیش‌تر در مناطق حومه‌ای شهرها و یا در روستاها نگهداری و پرورش داده می‌شود. معمولاً پرورش دهندگان بز با وجود آن که اطلاعات فنی چندانی در زمینه پرورش این دام ندارند، به دلیل کمک به وضعیت اقتصادی خود و نیز علاقه فراوان به حرفه بزداری به این عمل اقدام می‌نمایند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

نگهداری و پرورش بز نجدی غالباً به صورت گله‌های نسبتاً کوچک (میانگین جمعیت گله‌های بز نجدی ۱۵ رأس) می‌باشد. شایان ذکر است که بز نجدی بر خلاف بزهای محلی دیگر، توان راهپیمایی و کوچ مسافت‌های طولانی را ندارد. لذا، به همین دلیل این بز در بین گله‌های عشایر که دائماً در حال کوچ می‌باشند و یا در گله‌هایی که از چراهای طولانی تغذیه می‌نمایند، به ندرت یافت می‌گردد و نسبت به این شیوه پرورش سازگار نمی‌باشد. به همین دلیل به طور معمول آن را در مناطق شهری و در خانه‌ها به شکل سنتی نگهداری نموده و پرورش می‌دهند و جهت تغذیه علاوه بر تغذیه دستی، از مراتع نزدیک شهر (حداکثر ۳-۲ کیلومتری) استفاده می‌کنند.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ عمومی بدن در بز ماده نجدی شامل ۵۵/۴ درصد آهویی تا قهوه‌ای تیره، ۲۵ درصد سفید تا کرمی، ۴ درصد سیاه و ۱۵/۶ درصد مخلوط بوده و در بز نر نجدی نیز شامل ۶۳/۶ درصد آهویی تا قهوه‌ای تیره، ۱۸ درصد سفید تا کرمی، ۲/۴ درصد سیاه و ۱۶ درصد مخلوط می‌باشد. اما رنگ غالب در گله‌های بز نجدی از آهویی تا قهوه‌ای می‌باشد. معمولاً یک نوار تیره رنگ در ناحیه پشت کمر، از ابتدای گردن تا ناحیه دم، در این بز مشاهده می‌گردد. همچنین در انتهای پوزه و انتهای دست و پای این دام و گاهی دو طرف صورت و اطراف حلقه چشم نیز، رنگی تیره‌تر از رنگ بدن مشاهده می‌شود. بز نجدی دارای سری نسبتاً کوچک و پوزه‌ای ظریف، کوتاه و پیشانی صاف بوده و غالباً دارای گوش‌های متوسط نیمه افتاده به طرف جلو و در مواردی دارای نیم گوش است. همچنین دارای گردنی ظریف و کشیده بوده که با زاویه‌ای کوچک به بدن متصل می‌گردد. پشت کمر بز نجدی مسطح و کم عرض است. بز نجدی دارای دست و پای نسبتاً کوتاه و ظریف می‌باشد.

موارد استفاده تولیدات

این دام علی‌رغم شرایط بد تغذیه، مدیریت و بهداشت، دارای تولید شیر نسبتاً خوبی می‌باشد. پرورش دهندگان این بز از شیر این دام محصولات لبنی تهیه می‌کنند که توسط خود پرورش دهندگان مصرف می‌گردد. گوشت بز نجدی نیز به دلیل تردی و لذیذی طرفداران زیادی دارد.

۳۸ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

جدول ۸ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز نجدی

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۹۳/۷	۶۹/۷	۸۰
ماده بالغ	۹۲/۷	۶۴/۸	۷۳/۸
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۷۴	۱۳۵/۵	-	-
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۷	۱۲	۷/۵	۹۵/۸
دوقلو زایی (%)			۶۰/۲
جنس/وزن زنده (کیلوگرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
نر	۲/۶	۱۳/۲	۱۶
ماده	۲/۴	۱۱/۶	۱۴/۳

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

- ۱- پروژه تحقیقاتی شناسایی بز نجدی در مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی خوزستان.
- ۲- پروژه تحقیقاتی بررسی عملکرد اقتصادی، تولیدی و تولیدمثلی بز نجدی استان خوزستان در مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی صفی آباد.
- ۳- جمع آوری تعداد ۷۰ رأس بز نجدی از بین بزداران، اصلاح نژاد این توده بر اساس انتخاب، انجام عملیات تلقیح مصنوعی همراه با همزمان سازی فحلی و توزیع نر در بین بزداران از سال ۱۳۹۱ تا کنون توسط معاونت بهبود تولیدات دامی استان خوزستان

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

۱- ادامه روند اصلاح نژاد و توزیع نر در بین بزداران به منظور افزایش جمعیت این توده ژنتیکی

۲- حفظ و توسعه پایدار حرفه پرورش بز از طریق افزایش بازدهی و درآمد در استان خوزستان.

۳- توسعه پرورش بز نجدی با استفاده از توان بخش خصوصی و برنامه ریزی جهت صدور محصولات به کشورهای حوزه خلیج فارس.

تصویر ۹- بز نر (بالا) و ماده (پایین) نجدی خوزستان

وضعیت پرورش بز افشاری در استان زنجان

تاریخچه پرورش بز در استان

مطالعات باستان شناسی نشان می دهد که پیشینه اهلی کردن و پرورش بز به حدود ۷۰۰۰ سال قبل از میلاد مسیح بر می گردد. همچنین منابع تاریخی منشأ اهلی شدن بز را کشور ایران می دانند. بز افشاری با عنایت به سازگاری با شرایط اقلیمی استان زنجان در اکثر مناطق استان پرورش داده می شود و نقش مهمی در تأمین مواد پروتئینی شیر و گوشت استان ایفا می نماید. با عنایت به اینکه نامگذاری اکثر توده های بز بومی در کشور بر اساس نام ایل یا طایفه یا منطقه ای بوده است که آن دام را پرورش می داده اند، لذا نام بز افشاری نیز منصوب به ایل افشاری می باشد.

منطقه پراکنش جغرافیایی

بز افشاری در وسعتی قریب به ۲۰۰۰۰ کیلومترمربع در استان زنجان در مناطق مختلف دشتی و کوهستانی و شرایط متعدد اقلیمی موجود در جغرافیای استان زنجان پراکنده است.

جمعیت

بر اساس آمار ارائه شده توسط معاونت بهبود تولیدات دامی سازمان جهاد کشاورزی استان زنجان در سال ۱۳۹۵ آمار جمعیت بز استان زنجان ۱۳۰۰۰۰ رأس می باشد.

روش های پرورش

روش پرورش بیش تر به شیوه روستایی و نیمه عشایری بوده که یک فعالیت جنبی به همراه پرورش گوسفند محسوب می شود و معمولاً گله های بز بدون گوسفند دیده نمی شود.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی جوامع عشایری و روستایی

بزهای افشاری با ۱۳۰۰۰۰ رأس جمعیت، سالانه حدود ۵۵۰ تن گوشت و ۲۰۰۰ تن شیر در استان تولید می‌کنند. شیر، گوشت و الیاف بز افشاری توسط افراد عشایری، روستایی و شهری مورد استفاده قرار می‌گیرد. نگهداری از بزها به دلیل عرضه مواد غذایی و درآمد، نقش مهمی در اقتصاد روستایی و عشایر ایفا می‌کند. از این رو، بزهای افشاری اهمیت اقتصادی زیادی برای خانوارهای روستایی و عشایری دارند.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ غالب بز افشاری سیاه می‌باشد ولی رنگ‌های دیگر نیز در گله‌ها مشاهده می‌شود. بزهای نر و ماده هر دو بدون شاخ می‌باشند و از نظر شیردهی و تولید گوشت اهمیت ویژه‌ای دارند. بز نر افشاری دارای جثه‌ای قوی و عضلانی بوده و به واسطه قناعت و استفاده از مراتع فقیر و پرورش در انواع شرایط اقلیمی درآمد خوبی را نصیب دامدار می‌نماید و نقش مهمی را در تأمین معیشت دامداران روستایی دارد. دامداران روستایی معمولاً در کنار پرورش گوسفند چند رأس بز به عنوان پیشران گله استفاده می‌نمایند و همچنین با عنایت به اینکه طول دوره شیردهی گوسفند محدود است دامداران روستایی جهت تأمین شیر مورد نیاز خود معمولاً چند رأس بز در گله خود نگهداری می‌کنند. بز افشاری نسبت به شرایط اقلیمی متفاوت بسیار مقاوم است به طوری که در استان زنجان هم در مناطق کوهستانی و هم در مناطق پست و نیمه گرمسیر منطقه طارم پرورش داده می‌شود.

۴۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

جدول ۹- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز افشاری

طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو	گوشت (لاشه)
۱۵۰	۱۰۳	-	۰/۴	۲۰
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)
-	-	-	۸۰/۵	۱۷/۹
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)				
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ	
۲/۸۹	۸/۰۲	۱۴/۴	۶۰	نر
-	-	-	۴۵	ماده

موارد مصرف تولیدات

تولید شیر روزانه هر رأس بز افشاری در مواقعی از دوره تولید از ۲/۳-۱/۵ کیلوگرم هم می‌رسد و وزن بز نر بالغ نیز به بیش از ۶۰ کیلوگرم می‌رسد. میزان چند قلو زایی نیز در این توده ژنتیکی بالا می‌باشد که با اجرای برنامه‌های اصلاح نژادی و انتخاب درون نژادی می‌توان به دام‌های پربازده و اقتصادی‌تر دست یافت. از دیگر تولیدات بز افشاری می‌توان به مو اشاره نمود. رشد الیاف موی بز افشاری حدود ۲۵ سانتی‌متر در سال است که از هر بز در سال می‌توان حدود ۴۰۰ گرم مو برداشت نمود که بیشتر در روستاها برای تهیه منسوجات سنتی استفاده می‌گردد.

اقدامات برای شناسایی و بهبود ژنتیکی

در بزهای افشاری خصوصیات چند منظوره خوبی وجود دارد که می‌تواند به وسیله انتخاب داخل نژادی و یا دیگر برنامه‌های بهبود پرورش دام منجر به عملکرد

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۴۳

بالا و سود اقتصادی بیشتر شود. در سال ۲۰۰۷، مرکز تحقیقات کشاورزی و منابع طبیعی استان زنجان یک پروژه تحقیقاتی تحت عنوان "بررسی تلاقی نرهای سانن با سیاه بز بومی (بز افشاری)" انجام داد. در این پروژه، عملکرد نسل اول و دوم نتیجه‌ای نسبتاً خوب داشت اما در اکثر موارد سازگاری آنها با شرایط روستایی ضعیف بود.

پیشنهادهای برای بهبود عملکرد

بز افشاری به عنوان یک منبع ژنتیکی ملی دارای عملکرد و صفات تولیدی بالایی است که به لحاظ علمی مورد مطالعه قرار نگرفته است. برای شناسایی عملکرد تولید این توده، لازم است تحقیقات و مطالعات جامع صورت پذیرد.

تصویر ۱۰- بز نر (بالا) و ماده (پایین) افشاری زنجان

وضعیت پرورش بز بومی در استان سمنان

تاریخچه پرورش بز در استان

بزهای بومی از زمانهای قدیم در گله‌های عشایر استان به صورت دام‌های پیشرو گله‌های گوسفند و بز بوده و حدود ۱۵ الی ۲۰ درصد یک گله عشایر را تشکیل می‌داده‌اند.

مناطق پراکنش جغرافیایی

این توده ژنتیکی و یا به عبارتی توده‌های ژنتیکی در مناطق ییلاقی از قبیل فیروزکوه، دماوند، مراغه شمال شهرستان‌های سمنان، دامغان، شاهرود، گرمسار، ارادان، مهدی‌شهر، میامی و سرخه و در مناطق قشلاقی از قبیل حاشیه کویر سمنان، جنوب دامغان، بیرجند و خارتوران در حال تردد می‌باشند.

جمعیت

طبق آمار معاونت امور دام وزارت جهاد کشاورزی در سال ۱۳۹۵ در حال حاضر جمعیت این توده ژنتیکی در استان سمنان (بز و بزغاله) حدود ۴۷۰۰۰۰ رأس می‌باشد.

روش‌های پرورش

نگهداری این دام در عشایر به صورت کوچ‌رو و نیمه کوچ‌رو (ییلاق- قشلاق) و در روستاها به صورت روش‌های بسته و نیمه بسته صورت می‌گیرد. در برخی مناطق، گله‌های دام روی مراغه، بصورت گله خالص بز بوده و یا ۸۰ درصد گله را بز و بقیه را گوسفند تشکیل می‌دهد.

اشتغال زایی

آمار دقیقی از میزان اشتغال زایی در دست نیست ولی به صورت مستقیم و غیر مستقیم موجب ایجاد اشتغال می گردد.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بزها علاوه بر اینکه پیشروی گله ها بوده، در مناطق کوهستانی علوفه هایی که در ارتفاعات بلند و دامنه کوهها می روید و برای گوسفندان قابل چرا کردن نیست را مورد استفاده قرار داده و به ارزش افزوده تبدیل می کنند. همچنین در مناطق حاشیه کویر که دمای هوا بالا بوده و سطح مراتع بیش تر از گونه های بوته ای پوشیده شده و گوسفند قابلیت ماندگاری و تغذیه از این گونه ها را ندارد، بزهای بومی با این وضعیت کاملاً تطابق پیدا کرده و مواد خوراکی کم ارزش را به محصولات با ارزش تبدیل می نمایند. این ویژگی های منحصر به فرد بز سبب ارتباط قوی و وابستگی جوامع عشایری و روستایی به این دام شده است.

ویژگی های ظاهری

این توده ژنتیکی در رنگ های مختلف از قبیل سیاه (که غالب جمعیت گله را تشکیل می دهد)، کبود و سفید دیده می شود. بزهای این توده اکثراً دارای شاخ هستند. دست و پای کشیده و ظریف که در راهپیمایی های طولانی مدت به این دام ها کمک شایانی می کند از جمله ویژگی های این بز می باشد.

۴۶ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

جدول ۱۰ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز بومی سمنان

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر	۹۵	۶۱	۸۴
ماده	۸۵	۵۵	۶۹
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	گوشت (لاشه)
۲۱۰	۲۰۰	۰/۱	۰/۴
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۱۸	۲۰	۱۲	۹۵
دوقلو زایی (%)	جنس / وزن زنده (کیلو گرم)	تولد	شیر گیری
۱۵	۶ ماهگی	۲۸	۲۱
۲۰	بالغ	۳۴	۱۸
۱/۹	ماده	۲۹	۲۴

صادرات

گوشت و فراورده های لبنی آن توسط اهالی منطقه و شهرهای دیگر مورد استفاده قرار می گیرد و در حال حاضر به خارج از کشور صادر نمی شود.

موارد استفاده تولیدات

در استان سمنان گوشت و شیر محصولات اصلی پرورش بز بوده و از شیر آن فرآورده های زیادی (بیش از ۳۵ نوع محصول) مثل کره، پنیر، ماست، قره قروت، چیکو و آروشه تهیه می گردد. پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره و پنیر پوستی ویژه ای درست می کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می باشد

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۴۷

و از موی بز در منطقه جهت بافت سیاه چادرهای عشایر استفاده می‌شود. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش برای اهالی منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۶۸ از طرف کمیته دامپروری استان سمنان طرح تحقیقاتی پایه‌ای در خصوص ویژگی‌های تولیدی تیپ‌های بز بومی منطقه سمنان و سنگسر انجام شد ولی بدلیل عدم تخصیص اعتبار این تحقیقات به سرانجام نرسید. در سال ۱۳۷۲ طرح تحقیقاتی شناسایی و ثبت بزهای بومی سمنانی و سنگسری با همکاری مشترک مرکز تحقیقات و آموزش کشاورزی و منابع طبیعی استان سمنان با همکاری معاونت امور دام، تهیه شد ولی این طرح هم به سرانجام نرسید.

تصویر ۱۱- بز نر (بالا) و ماده (پایین) بومی سمنان

وضعیت پرورش بز بومی در استان سیستان و بلوچستان

تاریخچه پرورش بز در استان

تاریخچه مستندی در دسترس نمی‌باشد.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز بومی سیستان عمدتاً در مناطق حاشیه دریاچه هامون در دشت سیستان پرورش می‌یابد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در منطقه سیستان تقریباً حدود ۵۰۰۰۰ رأس می‌باشد. البته قبل از خشکسالی‌های اخیر (۱۵ سال قبل) تا ۵۰۰۰۰۰ رأس نیز گزارش شده است.

روش‌های پرورش

بخش عمده پرورش بز در منطقه سیستان به وسیله عشایر پرورش داده می‌شود که ساکن حاشیه دریاچه هامون و کوه خواجه بوده و عمدتاً در شهرستان‌های هیرمند، نیمروز و هامون پراکنده بوده و در فصول مختلف معمولاً از سمت جنوب تا شهرستان خاش و از سمت شمال تا شهرستان نهبندان کوچ می‌کنند. از اوایل بهار تا اواخر مهر ماه بدون نیاز به تغذیه دستی و بر روی مرتع چرا می‌کنند. گیاهان غالب مورد استفاده در مرتع شامل بونی، خارشتر، آرتیپلکس و علف شور می‌باشد. از نیمه دوم پاییز تا آخر زمستان دام‌ها در محیط بسته پرورش یافته و تغذیه دستی می‌شوند و

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۴۹

عمده خوراک را در این دوره کاه، آرد، سبوس و جو تشکیل می‌دهد. بخشی از جمعیت بز نیز به وسیله دامداران روستایی منطقه سیستان پرورش می‌یابد.

اشتغال زایی

بالغ بر ۱۰۰۰ خانوار به پرورش دام سبک اشتغال دارند که حدود ۳۰ درصد گله آن‌ها را معمولاً بز بومی تشکیل می‌دهد.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

به علت قابلیت‌های ویژه کرک در برابر نواسانات جوی، این محصول در ساخت چادر عشایر و نیز ساخت البسه مورد استفاده قرار می‌گیرد. به دلیل اقلیم گرم منطقه سیستان مخصوصاً در بهار و تابستان، مردم منطقه سیستان عمدتاً از گوشت بز که طبع سردی دارد مصرف می‌کنند و طعم آن برای مردم منطقه بسیار لذیذ است. وجود کشور افغانستان و تقاضای خوب آن برای کرک بز، فرصت مناسبی را برای پرورش دهندگان بز بومی فراهم نموده است که در صورت بهبود بستر توسعه پرورش بز می‌تواند کمک قابل توجهی به اقتصاد پرورش دهندگان بز بنماید.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ غالب الیاف پوششی این بز عمدتاً سیاه بوده اما در مواردی صورت و ساق پاها سفید می‌باشد. بز نر دارای شاخ نسبتاً بلند (تا ۴۵ سانتی متر) و تاحدودی پیچ خورده و بز ماده نیز دارای شاخ (تا ۲۰ سانتی متر) می‌باشد. البته در موارد نادری بزهای بدون شاخ هم وجود دارند. گوش‌ها و ریش کوتاه بوده و جثه کوچکی داشته و بسیار چابک می‌باشد.

۵۰ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

جدول ۱۱ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز سیستانی

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۸۶/۵	۷۵/۸	۷۸/۴
ماده بالغ	۷۵/۶	۷۱/۱	۷۴/۵
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۸۵	۱۶۰	۰/۸ تا ۱	گوشت (لاشه)
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۸	۱۰	۸	۹۵
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)			
نر	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی
۲-۳	۱۲-۱۴	۲۸	۴۵
ماده	۲-۲/۵	۱۱-۱۲	۲۵
۳۵			

صادرات

محصول ویژه این دام علاوه بر گوشت، کرک می باشد که کیلویی ۴۰۰۰۰۰ ریال بفروش می رسد و کشور افغانستان اصلی ترین متقاضی این محصول می باشد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان بز از شیر این دام ماست، کره، دوغ و ۱۵ نمونه پنیر درست می کنند.

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۵۱

تصویر ۱۲- بز نر (بالا) و ماده (پایین) بومی سیستان

وضعیت پرورش بز کرکی آباده در استان فارس

تاریخچه پرورش بز در استان

تاریخچه پرورش بز کرکی آباده به درستی مشخص نیست. پرورش دام (گوسفند بز) در برخی از مناطق شهرستان‌های آباده و بوانات حرفه اصلی ساکنان این مناطق به شمار می‌رود که به واسطه آن، سالانه هزاران تن گوشت قرمز، انواع فراورده‌های لبنی، کرک و موی بز تولید می‌شود.

۵۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

مناطق پراکنش جغرافیایی

پراکنش عمده بز کرکی آباده در استان فارس، شهرستان‌های آباده و قسمتی از بوانات می‌باشد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در فارس تقریباً حدود ۱۴۰ هزار رأس بوده و در مناطق مختلف شهرستان‌های آباده و بوانات به چشم می‌خورد.

روش‌های پرورش

این دام به صورت گله‌ای و با روش روستایی پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

حدود ۱۰۰۰ خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می‌کنند. علاوه بر این، بالغ بر چهار هزار نفر به طور غیر مستقیم در تولید محصولات لبنی و صنایع دستی از قبیل انواع مختلف فرش مشغول به کار می‌باشند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز کرکی آباده به دلیل تولید گوشت، شیر، مو و کرک از اهمیت زیادی برای اهالی منطقه برخوردار است. از پوست بز در تولید مشک آب، خیک روغن، خیک ماستینه و مشک دوزنی استفاده می‌شود.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز حدود ۶۰ درصد سیاه و مابقی به رنگهای خاکستری، سوز، قهوه‌ای، شکری و یا ترکیبی از رنگهای فوق به صورت نواری روی بدن یا زیر شکم دیده می‌شود. این دام دارای مقداری کرک بوده، دست و پا کوتاه، نر و ماده هر دو شاخ‌دار، و گوش کوتاه و متوسط است.

جدول ۱۲ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز کرکی آباده

جنس	طول بدن (سانتی - متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی - متر)	دورسینه (سانتی متر)		
نر بالغ	۴۳/۷	۶۶/۵	۷۳/۱		
ماده بالغ	۳۸/۳	۵۹/۸	۶۵/۵		
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو	گوشت (لاشه)	
۱۵۰	۳۵	۰/۴	۰/۲	۱۸/۸	
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)	
-	۱۸	۱۲	۹۷/۲	۱-۲	
جنس / وزن زنده (کیلو گرم)					
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ		
نر	۳/۵	۱۶	۲۵	۴۸	
ماده	۲/۵	۱۴	۲۲	۳۸	

۵۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

صادرات

این دام علاوه بر تامین منابع پروتئینی اهالی منطقه، مازاد مصرف آن همراه با دیگر توده‌های ژنتیکی بز در بازارهای حوزه خلیج فارس با قیمت قابل توجهی به فروش می‌رسد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره، پنیر و قره قروت درست می‌کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می‌باشد و سالانه حدود ۶-۵ ماه از شیر آن استفاده می‌شود. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش خوراکی جهت مصرف و افزایش درآمد خانوار مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۶ کارشناسان امودام جهاد کشاورزی با توجه به خصوصیات ظاهری اقدام به شناسایی بز کرکی آباده در کنار دیگر توده‌های موجود در استان نموده و تحت پوشش برنامه‌های اصلاح نژادی قرار گرفته‌است.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

با توجه به توان تولیدی به منظور جلوگیری از انقراض این توده ژنتیکی با ارزش، اجرای طرح‌های شناسایی کلیه صفات تولیدی و تولیدمثلی با برنامه‌های اصلاح نژادی در افزایش توان تولیدی این توده توصیه می‌گردد.

تصویر ۱۳- بز نر (بالا) و ماده (پایین) کرکی آباده استان فارس

وضعیت پرورش بز ترکی قشقایی در استان فارس

تاریخچه پرورش بز ترکی قشقایی در استان

در مورد تاریخچه پرورش بز ترکی قشقایی روایات متعددی وجود دارد و سوابق آن را با تاریخچه ایل قشقایی مرتبط می‌دانند. ایل قشقایی و جامعه عشایر سیار فارس یک جامعه مولد است که با کم‌ترین توقع و امکانات بیش‌ترین تولیدات و بازدهی را دارد. پرورش دام (گوسفند بز) از مهم‌ترین پیشه‌های ایل قشقایی به شمار می‌رود که به واسطه آن، سالانه هزاران تن گوشت قرمز، انواع فراورده‌های لبنی، پشم گوسفند و موی بز تولید می‌شود.

مناطق پراکنش جغرافیایی

پراکنش عمده بز ترکی قشقایی در استان فارس (شهرستان‌های فیروزآباد، خنج، قیر و کارزین، کازرون، سپیدان و فراشبند) و استان‌های کهگیلویه و بویراحمد، بوشهر و چهارمحال و بختیاری می‌باشد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در فارس تقریباً حدود ۶۰۰ هزار رأس بوده و در مناطق سکونت طوایف مختلف ایل قشقایی به چشم می‌خورد.

روش‌های پرورش

بیش‌تر جمعیت این دام به صورت گله‌ای و با روش عشایری پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

تعداد حدود ۸۰ هزار خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می‌کنند. علاوه بر این، بالغ بر ۱۵۰ هزار نفر به طور غیر مستقیم در تولید محصولات لبنی و صنایع دستی از قبیل انواع مختلف فرش مشغول به کار می‌باشند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز ترکی قشقایی به دلیل تولید گوشت، شیر و مو دامی سه منظوره تلقی می‌شود. از نظر توانایی تولید گوشت در استان نسبت به توده‌های دیگر از مقبولیت بالایی

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۵۷

برخوردار است. الیاف بدن (موی بز) در تولید ماده اولیه مسکن عشایری (سیاه چادر) و تولید فرش و موارد دیگر از اهمیت زیادی برخوردار است. از پوست بز در تولید مشک آب، خیک روغن، خیک ماستینه و مشک دوغ زنی استفاده می شود.

ویژگی های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز حدود ۷۰ درصد سیاه، ۲۰ درصد زرد یا قرمز از ناحیه سینه تا دم (نارک) و حدود ۱۰ درصد الوس (سیاه و سفید) و شکری می باشد. این بز حیوانی تنومند، مقاوم، موبلد و فاقد کرک بوده، دارای گوشهای دراز و برخی موارد بدون گوش بوده و عمدتاً دارای شاخ مستقیم است.

۵۸ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

جدول ۱۳ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز ترکی قشقایی

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جد و گاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۵۴	۸۵	۸۹
ماده بالغ	۴۲	۶۹	۶۸
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۷۰	۴۰	--	۶/۰
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۱۶	۱۰-۱۲	۹۷/۴	۱-۲
جنس / وزن زنده (کیلو گرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
نر	۴/۲	۲۱	۲۷/۷
ماده	۳/۹	۱۹/۸	۲۵/۲

صادرات

این دام توان تولید گوشت مناسبی داشته به طوری که مازاد مصرف داخل کشور گوشت آن در بازارهای حوزه خلیج فارس با قیمت قابل توجهی به فروش می رسد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره، پنیر و قره قروت درست می کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می باشد و سالانه حدود ۵-۶ ماه از شیر آن استفاده می شود. همچنین در منطقه از الیاف این دام چادر تهیه شده که برای سکونت مورد استفاده قرار می گیرد. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش خوراکی جهت مصرف و افزایش درآمد خانوار مورد استفاده قرار می گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۶ کارشناسان امور دام جهاد کشاورزی با توجه به خصوصیات ظاهری اقدام به شناسایی بز ترکی قشقایی در کنار دیگر توده‌های موجود در استان نموده و تحت پوشش برنامه‌های اصلاح نژادی قرار گرفته‌است.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

با توجه به توان تولیدی به منظور جلوگیری از انقراض این توده ژنتیکی با ارزش، اجرای طرح‌های شناسایی کلیه صفات تولیدی و تولیدمثلی با برنامه‌های اصلاح نژادی در افزایش توان تولیدی این توده توصیه می‌گردد.

تصویر ۱۴- بز نر (بالا) و ماده (پایین) ترکی قشقایی استان فارس

وضعیت پرورش بز دارابی در استان فارس

تاریخچه پرورش بز دارابی در استان

تاریخچه پرورش بز دارابی با ایلات خمسه مرتبط است. پرورش دام (گوسفند و بز) از مهم ترین پیشه های این ایل به شمار می رود که به واسطه آن، سالانه هزاران تن گوشت قرمز، انواع فراورده های لبنی، پشم گوسفند و موی بز تولید می شود.

مناطق پراکنش جغرافیایی

پراکنش عمده بز دارابی در استان فارس (شهرستان های داراب و زرین دشت) می باشد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در فارس تقریباً حدود ۲۰۰ هزار رأس بوده و در مناطق سکونت طوایف مختلف ایل خمسه به چشم می خورد.

روش های پرورش

این دام به صورت گله ای و با روش عشایری و روستایی پرورش داده می شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

تعداد حدود ۳۰ هزار خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می کنند. علاوه بر این، بالغ بر ۵۰ هزار نفر به طور غیر مستقیم در تولید محصولات لبنی و صنایع دستی از قبیل انواع مختلف فرش مشغول به کار می باشند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی
بز دارابی به دلیل تولید گوشت، شیر، مو و کرک از اهمیت زیادی برای اهالی منطقه برخوردار است. از پوست بز در تولید مشک آب، خيگ روغن، خيگ ماستینه و مشک دوزنی استفاده می شود.

ویژگی های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز حدود ۴۰ درصد سیاه، ۵۰ درصد زرد یا قرمز از ناحیه سینه تا دم (نارک) و حدود ۱۰ درصد الوس (سیاه و سفید)، و قهوه ای می باشد. این بز حیوانی با دست و پای بلند، دارای مقدار کمی کرک، شاخ عمدتاً بلند و به عقب برگشته است.

جدول ۱۴ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز دارابی

جنس	طول بدن (سانتی - متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی - متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۴۷	۵۸	۸۲
ماده بالغ	۴۴	۵۱	۷۴
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۸۰	۴۵	۰/۴	۰/۵
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
-	۱۸	۸	۹۶/۴
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی
نر	۲	۱۲	۱۵
ماده	۱/۵	۱۱	۱۴

صادرات

گوشت تولیدی مازاد بر مصرف داخل کشور این دام به دلیل نزدیکی محل پرورش آن با کشورهای حوزه خلیج فارس، در این کشورها با قیمت قابل توجهی به فروش می‌رسد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره، پنیر و قره قروت درست می‌کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می‌باشد و سالانه حدود ۵-۶ ماه از شیر آن استفاده می‌شود. از الیاف آن در منطقه با تبدیل الیاف به نخ، سیاه چادر (جهت سکونت) تهیه می‌کنند. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش خوراکی جهت مصرف و افزایش درآمد خانوار مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۶ کارشناسان امودام جهاد کشاورزی با توجه به خصوصیات ظاهری اقدام به شناسایی بز دارابی در کنار دیگر توده‌های موجود در استان نموده و تحت پوشش برنامه‌های اصلاح نژادی قرار گرفته‌است.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

با توجه به توان تولیدی به منظور جلوگیری از انقراض این توده ژنتیکی با ارزش، اجرای طرح‌های شناسایی کلیه صفات تولیدی و تولیدمثلی با برنامه‌های اصلاح نژادی در افزایش توان تولیدی این توده توصیه می‌گردد.

تصویر ۱۵- بز نر (بالا) و ماده (پایین) دارابی استان فارس

وضعیت پرورش بز عربی در استان فارس

تاریخچه پرورش بز عربی در استان

تاریخچه پرورش بز عربی با ایلات خمسه (ایل عرب) مرتبط است. پرورش دام (گوسفند بز) از مهم‌ترین پیشه‌های این ایل به شمار می‌رود که به واسطه آن، سالانه هزاران تن گوشت قرمز، انواع فراورده‌های لبنی، و موی بز تولید می‌شود.

۶۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

مناطق پراکنش جغرافیایی

پراکنش عمده بز عربی در استان فارس، شهرستانهای خرامه، مناطقی از سروستان و نریم می باشد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در فارس حدود ۱۶۰ هزار رأس می باشد.

روش های پرورش

این دام به صورت گله ای و با روش عشایری و روستایی پرورش داده می شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

حدود ۱۰۰۰ خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می کنند. علاوه براین، بالغ بر ۶ هزار نفر به طور غیر مستقیم در تولید محصولات لبنی و صنایع دستی از قبیل انواع مختلف فرش مشغول به کار می باشند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز عربی به دلیل تولید گوشت، شیر و مو از اهمیت زیادی برای اهالی منطقه برخوردار است. از پوست بز در تولید مشک آب، خیگ روغن، خیگ ماستینه و مشک دوغ زنی استفاده می شود.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز حدود ۵۰ درصد سیاه، ۵۰ درصد کبوده، قرمز، قهوه‌ای، سفید و خلع می‌باشد. شاخ عمدتاً به صورت خوابیده و رو به عقب بوده و از نظر پوشش بدن دارای مقدار کمی کرک است.

جدول ۱۵ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز عربی

جنس	طول کمر (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۴۵	۶۰	۶۵
ماده بالغ	۴۲	۵۶	۶۷
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۸۰	۴۵	۰/۱	گوشت (لاشه)
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۱۸	۱۸	۱۲	۹۷/۵
۲۰	۲۳/۴	دوقلو زایی (%)	
جنس / وزن زنده (کیلو گرم)	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی
نر	۲	۱۲	۱۷
ماده	۱/۵	۱۱	۱۵

صادرات

این دام نیز علاوه بر تأمین نیاز پروتئینی اهالی منطقه، مازاد آن همراه با دیگر توده‌های بز در استان فارس در بازارهای حوزه خلیج فارس با قیمت قابل توجهی به فروش می‌رسد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره، پنیر و قره قروت درست می کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می باشد و سالانه حدود ۵-۶ ماه از شیر آن استفاده می شود. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش خوراکی جهت مصرف و افزایش درآمد خانوار مورد استفاده قرار می گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۶ کارشناسان امو دام جهاد کشاورزی با توجه به خصوصیات ظاهری اقدام به شناسایی بز عربی در کنار دیگر توده های موجود در استان نموده و تحت پوشش برنامه های اصلاح نژادی قرار گرفته است.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

با توجه به توان تولیدی به منظور جلوگیری از انقراض این توده ژنتیکی با ارزش، اجرای طرح های شناسایی کلیه صفات تولیدی و تولید مثلی با برنامه های اصلاح نژادی در افزایش توان تولیدی این توده توصیه می گردد.

تصویر ۱۶- بز نر (بالا) و ماده (پایین) عربی استان فارس

وضعیت پرورش بز کوهکی در استان فارس

تاریخچه پرورش بز کوهکی در استان

تاریخچه پرورش بز کوهکی به خوبی مشخص نیست. معیشت مردم منطقه بر اساس پرورش بز است که به واسطه آن، سالانه گوشت قرمز، انواع فراورده‌های لبنی و موی بز تولید می‌شود.

مناطق پراکنش جغرافیایی

پراکنش عمده بز کوهکی در استان فارس بخش جویم، البرزکوه در شهرستان لار (بین جویم و جهرم) و جهرم می‌باشد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در فارس تقریباً حدود ۱۰ هزار رأس می‌باشد.

روش‌های پرورش

این دام به صورت گله‌ای و با روش روستایی پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

حدود ۴۰۰ خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این ریق امرار معاش می‌کنند. علاوه بر این، بالغ بر ۵ هزار نفر به طور غیر مستقیم در تولید محصولات لبنی و صنایع دستی از قبیل انواع مختلف فرش مشغول به کار می‌باشند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز کوهکی به دلیل تولید گوشت، شیر و مو از اهمیت زیادی برای اهالی منطقه برخوردار است. از موی بز در تولید مشک آب، خيگ روغن، خيگ ماستینه و مشک دوغ‌زنی استفاده می‌شود.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز حدود ۴۰ درصد سیاه، ۶۰ درصد کبوده، قرمز، قهوه‌ای، سفید و خلیج می‌باشد. این بز حیوانی کوچک جثه با دست و پای باریک و قوی، شاخ عمدتاً به صورت خوابیده و رو به عقب است.

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۶۹

جدول ۱۶ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز کوهی *

جنس	طول بدن (سانتی - متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی - متر)	دورسینه (سانتی متر)		
نر بالغ	۴۲	۵۳	۷۶		
ماده بالغ	۴۱	۵۴	۶۹		
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو	گوشت (لاشه)	
۱۸۰	۴۰	—	۰/۷	۱۹/۴	
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)	
—	۱۶	۹	۹۶/۸	۱-۲	
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)					
نر	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ	
	۲	۱۲	۱۵	۴۰	
ماده	۱/۵	۱۱	۱۴	۳۲	

صادرات

میزان گوشت مازاد بر مصرف داخل کشور این دام به دلیل نزدیکی محل پرورش آن با کشورهای حوزه خلیج فارس، در بازارهای این کشورها با قیمت قابل توجهی به فروش می رسد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره، پنیر و قره قروت درست می کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می باشد و سالانه حدود ۵-۶ ماه از شیر

۷۰ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

آن استفاده می‌شود. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش خوراکی جهت مصرف و افزایش درآمد خانوار مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۶ کارشناسان امودام جهاد کشاورزی با توجه به خصوصیات ظاهری اقدام به شناسایی بز کوهکی در کنار دیگر توده‌های موجود در استان نموده و تحت پوشش برنامه‌های اصلاح نژادی قرار گرفته‌است.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

با توجه به توان تولیدی به منظور جلوگیری از انقراض این توده ژنتیکی با ارزش، اجرای طرح‌های شناسایی کلیه صفات تولیدی و تولیدمثلی با برنامه‌های اصلاح نژادی در افزایش توان تولیدی این توده توصیه می‌گردد.

تصویر ۱۷- بز نر (بالا) و ماده (پایین) کوهکی استان فارس

وضعیت پرورش بز لری ممسنی در استان فارس

تاریخچه پرورش

تاریخچه پرورش بز لری ممسنی با ایل لر مرتبط است. پرورش دام (گوسفند و بز) از مهم ترین پیشه های ایل لر به شمار می رود که به واسطه آن، سالانه هزاران تن گوشت قرمز، انواع فراورده های لبنی، پشم گوسفند و موی بز تولید می شود.

مناطق پراکنش جغرافیایی

پراکنش عمده بز لری ممسنی در استان فارس، شهرستان های ممسنی، قسمتی از شپیدان و مناطقی از استان کهگیلویه و بویراحمد می باشد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در فارس تقریباً حدود ۱۶۰ هزار رأس بوده و در مناطق سکونت ایل لر به چشم می خورد.

روش های پرورش

این دام به صورت گله ای و با روش عشایری و روستایی پرورش داده می شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

حدود ۲۰ هزار خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می کنند. علاوه بر این، بالغ بر ۶۰ هزار نفر به طور غیر مستقیم در تولید محصولات لبنی و صنایع دستی از قبیل انواع مختلف فرش مشغول به کار می باشند.

۷۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز لری ممسنی از تولید گوشت، شیر و موی نسبتاً مناسب و دوقلوزایی بالایی برخوردار است. الیاف بدن (موی بز) در تولید ماده اولیه مسکن عشایری (سیاه چادر) و تولید فرش و موارد دیگر از اهمیت زیادی برخوردار است. از موی بز در تولید مشک آب، خيگ روغن، خيگ ماستینه و مشک دوغ زنی استفاده می شود.

ویژگی های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز حدود ۷۵ درصد سیاه، ۲۵ درصد زرد یا قرمز از ناحیه سینه تا دم (نارک)، شکری و کبود می باشد. این بز حیوانی تنومند، مقاوم و موبند بوده و شاخ های آن عمدتاً قوس دار و رو به عقب است.

جدول ۱۷ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز لری ممسنی

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۴۹	۷۲	۸۰
ماده بالغ	۴۶	۵۹	۷۷
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۸۰	۴۰	---	۶/۰
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
-	۱۸	۸	۹۶/۸
جنس/وزن زنده (کیلوگرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
۳	۱۳	۱۸/۵	۴۷
۲/۵	۱۲	۱۷/۵	۳۳

صادرات

این دام علاوه بر تأمین بخشی از نیاز پروتئینی اهالی منطقه، در بازارهای حوزه خلیج فارس نیز همراه با دیگر توده‌های بز بومی فارس به فروش می‌رسد.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان از شیر این دام ماست، کره، پنیر و قره قروت درست می‌کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می‌باشد و سالانه حدود ۵-۶ ماه از شیر آن استفاده می‌شود. از الیاف آن در منطقه با تبدیل الیاف به نخ، سیاه‌چادر (جهت سکونت) تهیه می‌کنند. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی جهت مصرف و افزایش درآمد خانوار مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۶ کارشناسان امودام جهاد کشاورزی با توجه به خصوصیات ظاهری اقدام به شناسایی بز لری ممسنی در کنار دیگر توده‌های موجود در استان نموده و تحت پوشش برنامه‌های اصلاح نژادی قرار گرفته‌است.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

با توجه به توان تولید بالا، به منظور جلوگیری از انقراض این توده ژنتیکی با ارزش، اجرای طرح‌های شناسایی کلیه صفات تولیدی و تولیدمثلی با برنامه‌های اصلاح نژادی در افزایش توان تولیدی این توده توصیه می‌گردد.

تصویر ۱۸- بز نر (بالا) و ماده (پایین) لری ممسنی استان فارس

وضعیت پرورش بز بومی در استان قزوین

تاریخچه پرورش بز در استان

در استان قزوین از قدیم الایام بز مورد توجه دامپروران بوده است. این حیوان مفید با تغذیه علوفه و مواد خشبی کم ارزش، محصولات با ارزشی نظیر گوشت، شیر، پوست و مو تولید می نماید. پرورش بز در استان قزوین بیش تر به مناطق مرتفع و با شرایط پرورشی نسبتاً سخت اختصاص دارد.

مناطق پراکنش جغرافیایی

مناطق از استان قزوین که بیشترین جمعیت بز را دارا می‌باشند عبارتند از الموت شرقی، الموت غربی، طارم سفلی و حومه شهرستان قزوین. همچنین حدود ۵ درصد گله‌های گوسفند در استان قزوین را بزها به خود اختصاص می‌دهند.

جمعیت

بر اساس اطلاعات موجود، جمعیت بز استان بالغ بر ۱۵۸۰۰۰ رأس می‌باشد.

روش‌های پرورش

روش سنتی پرورش بز در استان قزوین غالباً روستایی و استفاده از مراتع کوهپایه در فصول گرم سال است. در بهار گله بز از مراتع روستا و در اواسط خرداد تا پایان تابستان از مراتع بالادست (ییلاق) تغذیه می‌نماید. در فصول سرد سال هم در روستا و هم در آغل به صورت دستی تغذیه می‌شود.

اشتغال زایی

حدود ۱۰۰۰ خانوار در استان قزوین به امر پرورش بز اشتغال دارند. بدیهی است با در نظر گرفتن صنایع لبنی و نخ‌ریسی و البسه، تعداد شاغلین مرتبط با پرورش بز بومی در استان قزوین از این تعداد هم فراتر خواهد رفت.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

جوامع روستایی در استان قزوین از شیر، الیاف و گوشت این دام استفاده می‌کنند. بز بومی در اغلب گله‌ها همراه با گوسفندان نگهداری می‌شود و رهبریت

۷۶ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

گله را در چرای دام بر عهده دارد. گوشت بزغاله به دلیل داشتن چربی کم تر نسبت به گوشت گوسفند از توجه خاصی در بین جوامع روستایی برخوردار است.

ویژگی های ظاهری

بزهای بومی منطقه قزوین دارای جثه متوسطی می باشند. رنگ بدن در این دام سفید، قهوه ای روشن تا تیره، مشکی و یا مخلوطی از آن ها می باشد. اندازه سر متوسط و اغلب دارای شاخ می باشد. اندازه گوش نیز در این توده متوسط است.

جدول ۱۸ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز بومی استان قزوین

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۷۹/۵	۷۴/۹	۸۸/۷
ماده بالغ	۷۴/۶	۶۵	۸۳/۸
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	الیاف	گوشت (لاشه)
۱۲۰	۱۲۰	۰/۵	۲۱/۵
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)
-	۱۲	۹۶	۳۰
جنس / وزن زنده (کیلو گرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
۲/۵	۱۸/۵	۲۴	۴۲/۵
۲/۲	۱۵/۲	۱۹/۵	۳۵/۶
نر			
ماده			

صادرات

اساساً کلیه محصولات بز بومی استان قزوین در داخل استان به ویژه در مناطق محل پرورش آن شامل الموت و طارم سفلی به مصرف می رسد.

موارد استفاده تولیدات

دامداران از شیر استحصالی بز بومی استان قزوین در فصل بهار پنیر و در فصل پاییز کره تولید می کنند. از شیر بز لور، ماست و دوغ هم تولید می شود. الیاف آن در تولید شولا (نوعی لباس محلی)، طناب، جوراب، کلاه و تشک مورد استفاده قرار می گیرد. همچنین پوست آن برای تولید مشک پنیرسازی و نیز پوست تخت که نوعی زیرانداز است استفاده می شود.

تصویر ۱۹- بز نر (بالا) و ماده (پایین) بومی استان قزوین

وضعیت پرورش بز مرخز در استان کردستان

تاریخچه پرورش بز در استان

کاوش‌های باستان‌شناسی نشان می‌دهد که آریایی‌ها برای اولین بار بز را اهلی کرده‌اند. آثار بدست آمده نشان می‌دهد که بز در بیش از ۹۰۰۰ سال قبل از میلاد در آسیا و منطقه خاورمیانه، به‌ویژه در سرزمینی که امروزه کردستان خوانده می‌شود اهلی شده‌است. با توجه به شباهت‌های زیاد الیاف تولیدی بز مرخز از نظر پوشش و خصوصیات به موهر تولیدی بزهای آنقوره، در برخی از منابع این توده ژنتیکی را آنقوره ایران و الیاف تولیدی آن را موهر معرفی کرده‌اند. عده‌ای از محققان مرکز آناتولی و شهر آنکارا و عده زیادی هم آسیای صغیر و مخصوصاً محدوده‌ای که امروزه کردهای ایران، عراق و ترکیه در آن زندگی می‌کنند را محل اولیه بز آنقوره می‌دانند. تنوع موجود در بزهای مناطق کردنشین نظریه دوم را تأیید کرده و نشان می‌دهد جمعیت بز مرخز موجود در کشور، بخشی از هسته اولیه بزهای آنقوره بوده که سالهای طولانی از جمعیت آن در کشورهای عراق و ترکیه جدا شده‌است.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز مرخز که در سالیان دور در استان‌های آذربایجان غربی، کردستان و کرمانشاه پراکنده بود، در حال حاضر فقط در بخش کوچکی از استان کردستان و به تعداد خیلی کم در استان آذربایجان غربی وجود دارد. بیش از ۹۰ درصد از جمعیت بز مرخز در زیستگاه‌های طبیعی، در بخش آرموده شهرستان بانه پراکنده شده‌است.

جمعیت

برآورد انجام شده توسط سازمان جهاد سازندگی در سال ۱۳۷۵ نشان می‌دهد که جمعیت بز مرخز در سه استان مذکور بالغ بر ۲۲۰۰۰ رأس و در منطقه بانه ۱۵۳۸۷

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۷۹

رأس بوده است. بر اساس گزارش کارشناسان امور دام شهرستان بانه، جمعیت این توده ژنتیکی در سال ۱۳۸۴ در حدود ۵۰۰۰ رأس بوده و از آن زمان این روند کاهشی همچنان ادامه دارد. در چند سال اخیر جمعیت آن به شدت کاهش یافته، به طوری که در سال ۱۳۹۲، ۱۶۶۹ رأس و در سال ۱۳۹۵، ۸۰۴ رأس بز در بانه سرشماری شده است. با در نظر گرفتن تعداد بزهایی که در ایستگاه‌های تحقیقاتی سقز و سنجنگهداری می‌شوند، شمار این دام در ایران در حدود ۱۴۰۰ رأس می‌باشد.

روش‌های پرورش

در سامانه عرفی پرورش بز مرخز در زیستگاه اصلی آن، یک یا چند خانوار یک واحد تولیدی بنام کوخ را تشکیل داده و در مساحت مشخصی از مراتع مشجر منطقه، اقدام به پرورش این بز به تنهایی یا همراه با تعدادی بز مویی و گوسفند می‌نمایند. پرورش بز مرخز در کوخ و روستاهای بانه شباهت زیادی به پرورش بز و گوسفند در سیستم روستایی در اغلب نقاط منطقه زاگرس دارد. با آغاز فصل رویش گیاهان مرتعی از اواسط تا اواخر فروردین ماه، چرای دام از مراتع شروع می‌شود. هم‌زمان با چرا از مراتع در طول تابستان و اوایل پاییز برگ تازه‌ی درختان بلوط نیز بریده شده و به مصرف گله‌های بز می‌رسد. برگ بلوط جنگل‌های منطقه در یک تناوب ۲ تا ۳ ساله در شهریور و مهرماه هر سال بریده شده و غالباً به صورت «تایه» بر روی همان درخت انبار می‌شوند. برگ بریده انبار شده با فقیر شدن مراتع در اواخر پاییز و با شروع ریزش برف در طول زمستان همراه با علوفه مرتعی جمع‌آوری شده یا خریداری شده منابع اصلی تغذیه بزها در طول فصل زمستان هستند. تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال زایی

با توجه به کاهش جمعیت بز مرخز در سالهای اخیر، تعداد پرورش دهندگان این دام کاهش یافته و در حال حاضر تعداد ۳۰ خانوار به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می کنند. علاوه براین در حدود ۴۰ نفر به طور غیر مستقیم در صنایع دستی و سنتی نخ ریزی برای تهیه و تولید البسه مشغول به کار می باشند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز مرخز به دلیل تولید گوشت، شیر و الیاف (موهر)، دامی سه منظوره تلقی می شود. ساکنان منطقه به دلیل تأمین گوشت، شیر و البسه تولید شده از الیاف این دام تا حدودی خودکفا بوده و کاهش جمعیت آن اثرات زیانبار قابل توجهی بر زندگی مردم و از بین رفتن سامانه عرفی موجود گذاشته است. با خارج شدن بز مرخز به عنوان عنصر اصلی سامانه، سایر اجزا سامانه به ویژه جنگل و مرتع تحت تأثیر قرار گرفته و در معرض خطر قرار گرفته اند.

ویژگی های ظاهری

بز مرخز به رنگ های سفید، طیف های مختلف قهوه ای، خاکستری و سیاه دیده می شود. این بز حیوانی چابک و زرنک با بدنی جمع و جور و جثه ای نسبتاً کوچک است. سر این توده ژنتیکی متوسط، حدقه چشم برجسته، پوزه باریک، گوش ها نسبتاً بلند و آویزان و صورت بدون الیاف با کمی پوشش در قسمت پیشانی است. شاخ در جنس نر ضخیم و پیچشی است در حالی که در بز ماده باریک بوده و با پیچش ملایم

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۸۱

دیده می شود. گردن کوتاه و پوشیده از الیاف، پاها، زیر شکم و تمامی بدن پوشیده از الیاف پوششی، سینه کم عمق، پشت تقریباً صاف، پاها کوتاه و باریک هستند.

صادرات

الیاف این دام بسیار ارزشمند و کم نظیر بوده و با افزایش تولید آن علاوه بر تأمین نیاز بازارهای محلی، به عنوان یک کالای غیرنفتی ارزآور می توان آن را به خارج از کشور صادر نمود.

جدول ۱۹ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز مرخز

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۴۷/۴	۵۷/۳	۸۳/۳۵
ماده بالغ	۴۵/۲	۵۳/۷	۷۷/۶
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	موهر	مو
۱۸۰	۹۰	۱	۱۸/۲
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۱۵	۱۸	۱۲	۹۳
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
۲/۷	۱۵/۵	۱۷/۳	۴۰/۳
۲/۵	۱۳/۶	۱۵/۳	۳۵/۹

موارد استفاده تولیدات

گوشت آن از نظر کیفی ترد، کم چرب و دارای طعم و بوی مطبوع می باشد و در منطقه بانه طرفداران زیادی دارد و آن را به گوشت سایر دامها و حتی بزهای

۸۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

مویی ترجیح می‌دهند. شیر دوشیده شده و محصولات لبنی تهیه شده از آن نقش بسیار مهمی در تغذیه خانوارهای پرورش دهنده داشته و معمولاً به فروش نمی‌رسد. در منطقه از الیاف تولیدی، البسه و محصولات متنوعی (پارچه، شال، کلاه، جوراب و...) ساخته می‌شود. الیاف غالباً در کارگاههای سنتی که تعداد آنها در سالهای اخیر به شدت کاهش یافته، به صورت پارچه‌های نواری درآمده و نهایتاً از آنها لباس‌های محلی مردانه گران قیمت تولید می‌شود. از نکات قابل توجه در مورد الیاف بز مرخز، درخشندگی، تجعد، طول زیاد، راندمان بالا، الیاف مدولایی و کمپ پایین، درصد الیاف حقیقی بالا، قطر کم الیاف و تنوع در رنگ هستند. در بین دامداران رنگ قهوه‌ای به علت استفاده بیش‌تر در تهیه لباس‌های محلی و عدم نیاز به رنگ‌رزی، محبوبیت بیش‌تری دارد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۶۸ اداره دامپروری استان کردستان با خرید تعداد زیادی بز مرخز در رنگ‌های مختلف و انتقال آنها به ایستگاه دامپروری سنندج در حفظ این ذخیره ژنتیکی اولین گام را برداشت. در این ایستگاه علاوه بر اجرای تعداد زیادی پروژه تحقیقاتی، سالانه تعدادی بز در منطقه توزیع می‌شد. در سال ۱۳۷۴ هم ایستگاه تحقیقات بز مرخز به منظور اجرای پروژه‌های تحقیقاتی و فراهم کردن شرایط مناسب برای حفاظت از این توده ژنتیکی در سقز راه اندازی شد. از آن سال به بعد، پروژه‌های زیادی به منظور شناسایی، بهبود عملکرد تولیدی و تولیدمثلی و حفاظت از این توده ژنتیکی تهیه و به اجرا درآمده است.

راهکارهای پیشنهادی برای حفاظت از بز مرخز

نتایج پژوهش‌های شبیه‌سازی نشان می‌دهد که علاوه بر بهبود شرایط مدیریتی و کنترل حوادث نامطلوب، اعمال مدیریت ژنتیکی در گله‌ها در قالب یک طرح حفاظتی در زیستگاه بز مرخز موجب می‌شود جمعیت در یک فاصله زمانی مناسب، به اندازه مطمئن و قابل قبول رسیده و هم‌خونی و اثرات ژنتیکی آن به خوبی کنترل گردد. با توجه به وضعیت بز مرخز در زیستگاه اصلی آن، ضرورت حفاظت از توده ژنتیکی در ایستگاه بیش‌تر از گذشته شده و کاملاً حیاتی است. نگهداری گله در شرایط ایستگاهی علاوه بر ضمانت حفاظت از توده ژنتیکی، امکان تکثیر و توزیع بز در منطقه و پشتیبانی از برنامه‌های پژوهشی و حفاظتی در زیستگاه اصلی جمعیت را فراهم می‌کند. اجرای برنامه‌های حفاظتی با حمایت دولت، راه حلی کوتاه و میان مدت برای انتقال از مقطع زمانی نامطلوبی است که یک نژاد با آن مواجه شده است. بهترین راه برای ماندگاری یک نژاد، افزایش سودآوری آن نژاد است چون نیازمند کمک‌های مالی نیست. این امر از طریق اصلاح ژنتیکی و توسعه بیش‌تر بخش تولید (ترویج و توسعه محصولات) امکانپذیر است.

تصویر ۲۰- بز نر (بالا) و ماده (پایین) مرخز استان کردستان

وضعیت پرورش بز کرکی راینی در استان کرمان

تاریخچه پرورش بز در استان

برای پی بردن به تاریخ پرورش بزهای کرکی در استان کرمان باید به تاریخ استفاده از کرک، نظری انداخت. طبیعتاً تاریخ پرورش بزهای کرکی بر تاریخ فرآوری و تولید مصنوعات کرکی سبقت خواهد گرفت. یکی از مهم ترین مصنوعات کرکی در ادوار گذشته، شال بوده است. دهخدا در تعریف شال آورده:

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۸۵

پارچه کرکی و یا پشمی مخصوص که در شهرهای ایران به خصوص کرمان بافته می شود. همچنین دکتر معین آورده است: نوعی پارچه ساده یا گل دار که از کرک یا پشم می بافند. در منابع تاریخی (گزارش جرجی زیدان) برای اولین بار از شال کرمانی در حدود سال ۳۳۳ هجری قمری و ۹۴۴ میلادی نام برده شده است. در سفرنامه مارکوپولو نیز به رواج مصنوعات بافتنی در کرمان اشاره شده است. در سال ۱۸۷۹ میلادی در گزارش تلگرافچی فرنگی آمده، کرمان شالباخانه زیاد دارد و ۱۵۰۰۰ شالباف دارد. استاد باستانی پاریزی از قیام شالبافان کرمان به عنوان اولین قیام کارگری ایران نام برده است. در دوره فتحعلی شاه قاجار تعدادی از بزهای کرمان به نواحی و ایلات دیگر برده شد، اما کرک تولیدی در نواحی دیگر از لحاظ کیفیت و مرغوبیت افت داشته، به طوری که باستانی پاریزی معتقد است در کرمان به علت کمی بارندگی کرک بزها مرغوب است.

مناطق پراکنش جغرافیایی

عمده بزهای پرورشی در منطقه کرمان به جز نواحی گرم جنوب که هم مرز با استان هرمزگان می باشد کرک تولید می نمایند و البته در نواحی شرقی و شمالی استان، بزها معمولاً کوچک جثه بوده اما از مقاومت بالایی در برابر شرایط سخت محیطی برخوردارند و به رنگ های قهوه ای سرخ و سیاه دیده شده و کرک تولیدی کمی دارند. معروفیت عمده بزهای کرکی کرمان به واسطه توده ژنتیکی رایینی است که بیش تر در ارتفاعات مرکزی و غربی استان در شهرستان های بافت، رابر، سیرجان و بردسیر پرورش می یابند. پرورش دهندگان عمده این توده ژنتیکی ایلات و عشایر طوایف رایینی، غربا، جالبارزی، افشار، بهزادی و لر می باشند. ایل رایینی به عنوان اصلی ترین پرورش دهنده این دام بوده و گله های یکدست و خالص بز کرکی رایینی

۸۶ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

در میان دامداران این ایل یافت می‌شود و نام رایینی جهت این توده ژنتیکی دام نیز برگرفته از نام همین ایل است. این ایل از محدود ایلات استان کرمان است که هنوز به شیوه کوچ‌نشینی ادامه حیات می‌دهد و شامل ییلاق‌نشینان ارتفاعات و مراتع شهرستان‌های بافت، رابر، بردسیر و سیرجان و قشلاق‌نشینان شهرستان‌های گرم جنوب استان و شهرستان‌های رودان و حاجی‌آباد در استان هرمزگان است.

جمعیت

بر اساس آخرین برآوردهای صورت گرفته حدود ۲ میلیون رأس بز کرکی در استان کرمان پرورش می‌یابد.

روش‌های پرورش

بیش‌تر جمعیت این دام به صورت گله‌ای و با روش عشایری پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است.

اشتغال‌زایی

نزدیک به ۱۲۰۰۰ خانوار از عشایر و روستاییان استان از محل پرورش این دام ارتزاق می‌نمایند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

اهمیت بز کرکی رایینی در سطح کشور و جهان تولید الیاف کرک نسبتاً مرغوب می‌باشد اما در حال حاضر با توجه به این که کرک و مو برداشت‌شده از بدن دام نیاز به فرآوری و انجام عملیات شستشو و موکشی داشته تا به نخ و مصنوعات کرکی تبدیل گردد و هیچ‌یک از زنجیره‌های فرآوری در استان کرمان موجود نیست،

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۸۷

کرک تولیدی عشایر توسط دلالان با بهای اندک خریداری می‌گردد و این امر باعث شده است که ارزش تولید کرک در مقابل تولید شیر، محصولات لبنی و گوشت ناچیز باشد و در نهایت برخی از دامداران به آمیزش این توده ژنتیکی با نژادهای گوشتی و شیری ترقیب می‌شوند، هرچند طبیعت خاص بز کرکی رایینی در راهپیمایی و کوهنوردی تا کنون سدی در این مسیر بوده است.

ویژگی‌های ظاهری

این بز دارای دو نوع پوشش می‌باشد، پوشش روی بدن حیوان از جنس مو و پوشش زیر آن از جنس کرک (کشمیر) است. رنگ الیاف پوششی این بز شامل سفید، قهوه‌ای روشن تا قهوه‌ای تیره و خاکستری می‌باشد. اکثر این بزها شاخ دارند. به‌طوری‌که در بزهای ماده شاخ ظریف و باریک و در بزهای نر شاخ ضخیم و تا حدودی پیچ خورده می‌باشد. در این حیوانات پستان قیفی شکل و گردن نسبتاً کوتاه است. در بزهای کرکی در فصل بهار ابتدا کرک‌های ناحیه گردن آشکار می‌شوند و با چاق شدن تدریجی دام، کرک قسمت‌های خلفی شروع به ریزش می‌کند.

جدول ۲۰- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز کرکی رایینی

طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	مجموع کرک و مو (کیلوگرم)	گوشت (لاشه)
۱۵۰	۴۵	۰/۵	۲۰
سن بلوغ (ماه)	سن جفت‌گیری (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)
۱۸	۱۸	۹۰	۱۱
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
نر	۲/۲	۱۰/۹	۱۵/۵
ماده	۱/۹	۹/۵	۱۳/۴

صادرات

این دام به دلیل تولید الیاف بسیار ارزشمند و کم نظیر، در دنیا از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و کرک آن در بازارهای جهانی باقیمت قابل توجهی به فروش . با افزایش تولید الیاف به عنوان یک کالای غیرنفتی ارزآور، می توان آن را به خارج از کشور صادر نمود.

موارد استفاده تولیدات

در سیستم پرورش عشایری بزها به صورت زنده به فروش می روند. شیر تولیدی به صورت محصولاتی مثل کشک، دوغ، ماست، روغن و پنیر فروخته شده و خام فروخته نمی شود. متأسفانه کرک تولیدشده به صورت خام و بدون اینکه تبدیل به نخ یا پوشاک و البسه گردد به خارج از کشور برای فروش در بازارهای اروپایی صادر شده می شود و کشور و دامداران از ارزش افزوده آن کم تر بهره مند شده اند.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

از جمله کارهای اجرایی که در خصوص حفظ، حراست و اصلاح نژاد بزهای کرکی رایینی در ایران صورت گرفته است تأسیس مرکز اصلاح نژاد بز کرکی رایینی در شهرستان بافت در استان کرمان می باشد که با هدف تولید بزهای نر مرغوب و توزیع آن در بین دامداران فعالیت می نماید.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

۱- افزایش تعداد بزغاله ها به صورت سه زایش به جای دو زایش در طول دو سال

۲- ایجاد تشکل های روستایی از زنان برای فرآوری کرک

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۸۹

۳- انتقال فن آوری های جداسازی کرک و مو و تولید نخ و نیز سرمایه گذاری بر روی توسعه کرک

تصویر ۲۱- بز نر (بالا) و ماده (پایین) راینی استان کرمان

وضعیت پرورش بز قالشی در استان گیلان

تاریخچه پرورش بز در استان

سابقه پرورش گوسفند و بز در گیلان به سالیان بسیار دور بر می گردد. استان گیلان با توجه به شرایط اقلیمی موجود در آن، مستعد دامداری و پرورش دام می-

باشد. ییلاقات این استان با شیوه‌ی زندگی کوچ‌گری مبتنی بر دامپروری، پذیرای خیل عظیم کوچ‌نشینانی هستند که شیوه‌ی معاش و نحوه گذران زندگی خود را بر این اساس تعریف و تنظیم نموده‌اند. عشایر این استان شامل قومیت‌های تالش و گالش است که در کوهستانهای غرب و شرق سفیدرود استقرار دارند. دامداری در همه محلات جلگه مرکزی به دلیل فقدان مرتع خوب وضع پایینی دارد ولی برای ساکنان تالش و گالش کمر بند کوهستانی منبع اصلی درآمد می باشد. به مردمانی که شغل اصلی آنها دامپروری و دامداری است، گالش می‌گویند. جمعیت‌های کوهستانی سوی مرطوب البرز (گالش و بیشتر تالشان) متخصص پرورش گاو و گوسفند و بز هستند باید از دامداری به عنوان هسته اصلی اقتصاد آنها نام برد، به طوری که اثر آن در تمامی شئونات زندگی کوچ‌نشینان این منطقه قابل مشاهده است. استفاده از بز به خاطر چابکی این دام است. بز به خاطر طبیعت سازگاری که با خشکسالی و تحمل کم‌آبی دارد در قسمت‌های گرم و خشک ایران بیشتر از این ناحیه مورد توجه می‌باشد. در این منطقه در قسمت‌هایی که درخت وجود داشته باشد، استفاده از بز رایج‌تر است چرا که بز می‌تواند از برگ درختان تغذیه کند. همچنین به خاطر پیشرو بودن بز در گله و اینکه بز به راحتی راه گله را پیدا می‌کند دامداران همیشه تعدادی بز در گله خود نگهداری می‌کند. اغلب دامداران منطقه تالش علاوه بر گاو و گوسفند، بز هم پرورش می‌دهند.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز تالشی در مناطق مختلف استان گیلان به خصوص در منطقه رودبار، رودسر، دیلمان و سیاهکل به میزان بیش‌تری وجود دارد. در حال حاضر جمعیت این توده در

گیلان تقریباً حدود ۱۲۳۵۰۰ رأس بوده که شهرستان‌های رودبار، رودسر، رضوانشهر، آستارا، املش، بندرانزلی و آستانه از مناطق مهم پرورش این بز می‌باشند.

روش‌های پرورش

این دام بیش‌تر به صورت گله‌ای و با روش عشایری پرورش داده می‌شود. در این مناطق، با توجه به شیوه زندگی کوچ‌گری، زندگی عشایری بر مبنای تعلیف دام از مرتع، سازمان یافته است. این وابستگی بر تمامی شئون زندگی و الگوی زیست عشایری تأثیر نهاده، به طوری که به پرورش دام، با استفاده از مراتع طبیعی اشتغال دارند و کوچ‌روی عمدتاً از تبعات چنین فعالیتی است. بر همین اساس عشایر ناگزیر به جابه‌جایی‌های دسته‌جمعی و دشوار در عرصه مراتع بوده و مسیرهای طولانی را از جلگه‌های پست قشلاقی تا دامنه‌ها و ارتفاعات صعب‌العبور ییلاقی، طی می‌کنند تا از مراتع قابل تعلیف، غذای دام‌های خود را تأمین کنند. زندگی عشایر تالشی در طول یک سال، در سه بخش مختلف پایین کوه، میان کوه و بالا کوه جریان دارد. در ادبیات کوچ عشایر تالش، به سه اصطلاح «آجُور»، «صَفَه رُخُن» و «گیریه» برمی‌خوریم که به ترتیب بیانگر قشلاق (پایین‌بند)، نصف راه (میان‌بند) و ییلاق (بالا‌بند) می‌باشند. ییلاق‌های شهرستان‌های تالش، رضوانشهر، ماسال، فومن، شفت، رودبار، سیاهکل، املش و آستارا هر سال شاهد گله‌های دامداران است. معمولاً دامداری و پرورش دام در خطه تالش به سه صورت می‌باشد:

- ۱- دسته اول کسانی هستند که به زبان تالشی به «رَمَه دار» معروف هستند که بیش از ۹۰ درصد دام‌های شان را گوسفندان و حدود ۵ درصد را گاو و مابقی را بز تشکیل می‌دهد.

۹۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

- ۲- دسته دوم دامدارانی هستند که به زبان تالشی به آنها «بز دار» می گویند که بیش از ۹۰ درصد دامهای شان را بز و حدود ۵ درصد را گوسفند و مابقی را گاو تشکیل می دهد.
- ۳- دسته سوم دامدارانی هستند که به زبان تالشی به آنها «گادار» یا «گالیش» می گویند که بیش از ۹۰ درصد دامهای شان را گاو و حدود ۵ درصد را بز و مابقی را گوسفند تشکیل می دهد.

هر سال منابع طبیعی تاریخ مهاجرت دامداران را اعلام می کند، البته زمان کوچ عشایر گیلان با دیگر شهرستان فرق می کند. معمولاً عشایر گیلان ۱۵ اردیبهشت سفر به بیلاق را آغاز می کنند و حدود یک ماه در میان راه در جنگل می مانند تا این که ۱۵ خرداد به مراتع بالا دست می رسند. شرایط مرتع باید به گونه ای باشد که تحمل فشار دام سبک و سنگین را داشته باشد. با آغاز فصل سرما عشایر استان کوچ پاییزه را از مناطق بیلاقی شروع کرده اند و در سه مرحله مراتع میان بند، جنگلی و بقایای گیاهی ساقه های برنج در مزارع شالیزاری استفاده می کنند.

اشتغال زایی

دامدار با استفاده از همه فراورده های دامی سعی بر گذراندن امور زندگی خانوار تحت تکلف خود دارد. دام و معیشت در زندگی دامپروری این منطقه، لازم و ملزوم یکدیگر می باشند. به بیان بهتر می توان بازتاب اقتصاد معیشتی هر منطقه را به نوعی در مشاغل موجود در آن مشاهده نمود. در این مناطق اقتصاد معیشتی با تکیه اصلی بر دامداری استوار می باشد به طوری که اثر آن در تمامی شئون زندگی کوچ نشینان این منطقه قابل مشاهده است. اما در مراتب بعدی می توان از صنایع دستی و کشاورزی و سایر مشاغل، نام برد. علاوه بر دامداری، برخی از مردم این منطقه به روش های دیگر سعی در تأمین معاش خود دارند. حتی عواملی به غیر از عوامل

معرفی بزه‌های بومی ایران ♦ ۹۳

مرتبط با دامداری نیز به نوعی غیر مستقیم، تحت تأثیر این شیوه از زندگی هستند که از آن میان می‌توان به صنایع دستی و پارچه‌بافی اشاره نمود. به عنوان مثال بافتن جوراب و رسیدن نخ که البته لازمی آن دامداری و پرورش گوسفند و بز می‌باشد، یکی از این روش‌ها است. در گذشته، بافندگی محلی رواج بیشتری داشت. یک فرد کوچ‌نشین دامدار، حتی در روز بازارهای محلی نیز به عرضه‌ی محصولات و فرآورده‌های دامی خود می‌پردازد و بر طبق آن، مایحتاج زندگی خود را تهیه می‌نماید. می‌توان چنین نتیجه گرفت که معیشت در عشایر این مناطق، کاملاً مبتنی بر زندگی کوچ‌نشینی و این شیوه از زندگی، یعنی دامداری و دامپروری می‌باشد. این در حالی است که فرآورده‌های دیگر لبنی از جمله پنیر، کشک و کره تولید عشایر گیلان هم به تدریج در طول سال وارد بازار می‌شود.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

سکونت جمعیت عشایری گیلان در ۱۲ شهرستان گیلان پاکنده است. بیشترین جمعیت عشایر در تالش با ۹ هزار و ۶۰۰ نفر و کمترین متعلق به شهرستان صومعه سرا است که عشایر این استان شامل قومیت‌های تالش و گالش است. عشایر گیلان بیش از ۳۰۰ هزار رأس دام سبک و سنگین دارند. کوچ عشایر گیلان در اردیبهشت ماه آغاز می‌شود. عشایر گیلان ۴۰ درصد از تولیدات صنایع دستی گیلان از جمله گبه، گلیم و جاجیم، فرش، چوقا، جوراب، چادرشب و نمد را تولید و ۳۰ درصد از پروتئین استان را تامین می‌کنند. استفاده از موی بز در گذشته رواج بیشتری داشت و از آن برای تهیه‌ی سیاه چادر محلی استفاده می‌نمودند. استقرار خانوارهای عشایر این استان در شهرستان‌های رضوانشهر، تالش، آستارا، ماسال، رودبار، فومن، سیاهکل،

۹۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

رودسر و املش می باشد. دامداران عشایر گیلان سالیانه حدود ۲۲۰۰۰ تن شیر، ۶۵۰۰ تن گوشت و ۴۰۰۰ تن پشم تولید نموده و به بازار عرضه می کنند.

ویژگی های ظاهری

رنگ الیاف پوششی این بز شامل سیاه، ابلق، سفید و زرد قهوه ای می باشد. نرها دارای شاخ ضخیم و داری پیچ و ماده ها اغلب بدون شاخ می باشند. تعداد اندکی از بزها دارای مقدار کمی کرک هستند. پوزه آنها باریک و کشیده و گوش ها صاف و متمایل به عقب و صورت بدون کرک که در محل پیشانی دارای پوشش بیش تر و متراکم تر می باشند. این بز حیوانی چابک با جثه ای کوچک است که سر آن حالتی به شکل مثلث و اندازه ای متوسط داشته و رنگ چشم دارای تنوع می باشد. گردن و تمام بدن پوشیده از مو است که تا پاها ادامه یافته است. زمان جفت گیری ۱۵ تیر الی ۱۵ شهریور است. مقاومت در مقابل بیماری های محیطی و سازگاری با آب و هوا و شرایط خاص محیطی استان مثل بارندگی از خصوصیات بارز این بز می باشد.

جدول ۲۱ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز تالشی

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۴۹/۵	۶۹/۵	۹۰/۱
ماده بالغ	۵۲/۳	۶۷/۲	۸۶/۳
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو
۱۲۰	۴۲-۵۴	-	۰/۵۷
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
-	۱۸	۸	۸۵-۹۰
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)			
نر	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی
۴/۲	۱۴	۱۷	۳۸-۵۰
ماده	۳/۳	۱۲	۱۵
۲۵-۳۰			

صادرات

صادرات این بز و محصولات آن صورت نمی گیرد ولی به صورت غیر مستقیم محصولات جانبی آن به شهرستان یا استان های اطراف فرستاده می شود. فروش حیوان زنده در میان عشایر رواج زیادی دارد. و به این منظور آن را پرورش داده و به اصطلاح آنان را پروار بندی می نمایند. دامدار با این کار، منبع مالی مناسبی به دست آورده و از آن در گذراندن امور زندگی خود در همه زمینه ها استفاده می نماید. فروش بز، در همه ماه های سال رواج دارد. ولی عمده ی فروش بز در مهرماه انجام می شود. فروش بز به صورت عمده به دو روش صورت می گیرد:

در روش اول اقدام به فروش بز در ییلاق و مرتع می نمایند. در این حالت، فرد خریدار که به اصطلاح به او «چوبدار» می گویند، خود به ییلاق رفته و اقدام به خرید بز از دامدار می نماید. در روش دوم، بز را در بازاری که مخصوص فروش دام است، به فروش می رسانند. به این بازار «ماله کوجه» می گویند. این بازار در هر کدام از شهرستان ها در روز خاصی بر پا می شود.

موارد استفاده تولیدات

محصولات حاصل از پرورش بز، شامل فراورده های لبنی، گوشت، الیاف و پوست می باشد. از محصولات لبنی مهم می توان به شیر، ماست، لور، تورغ (سوره به قول ماسالی ها و شار به قول خیلی از تالش های دیگر نواحی و از جمله اسالم)، دگمه ، پنیر، خامه، سرشیر و دوغ اشاره کرد. در واقع در ییلاق، شالوده اصلی خوراک و منبع اصلی سفره دامدار را محصولات لبنی تشکیل می دهد. ولی قسمت اعظم فراورده های دامی، به فروش می رسد. از مهم ترین این فراورده ها می توان به سوره (sura)، اشاره نمود. سوره، فراورده ای است که از مخلوط لور و نمک به دست

می‌آید. لور نیز حاصل ترکیب شیر و پنیر می‌باشد که آن را حرارت داده و گاهی با شکر مخلوط می‌کنند. از دیگر فراورده‌های دامی، می‌توان به پوست اشاره نمود. سوره را در پوست نگهداری می‌نمایند. از دیگر محصولات دامی می‌توان از گوشت نام برد. گوشت بز به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش برای اهالی منطقه به شمار رفته و مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

از سال ۱۳۹۱ برنامه‌ای توسط مرکز اصلاح نژاد کشور و دانشگاه تهران با کمک معاونت بهبود تولیدات دامی استان و با همکاری دامداران تعدادی از شهرستان‌ها از جمله رودبار اجرا گردید که دامداران با خرید ۲ رأس بز نر اصلاح شده و وارد کردن آن به گله جهت افزایش میزان تولید شیر اقدام نمودند. همچنین در سال ۱۳۹۴ هم جهت افزایش تولیدات، برنامه آمیخته‌گری با بز نژاد سانن در سه گله با ۱۰۰ رأس بز در استان انجام گرفت که با توجه به استقبال دامداران هم اکنون به ۷۰۰ رأس رسیده که هم اکنون آمیخته‌های ۵۰ درصد بومی - سانن میانگین روزانه ۱/۵ لیتر شیر داشته و از نظر تولید گوشت هم ۷ تا ۸ کیلوگرم افزایش تولید دارند.

راهکارهای پیشنهادی بهبود عملکرد

به منظور بالابردن راندمان در تولید فراورده‌های کشاورزی و استفاده بیش‌تر از ظرفیت‌های موجود و محدودیت مراتع مطلوب کشور طبق قانون افزایش بهره‌وری کشاورزی سالانه باید ۳ میلیون واحد دامی از سطح مراتع کشور کاسته شود. به منظور حفظ منابع ژنی دام‌های بومی و افزایش راندمان تولید شیر و تولید مثل و حفظ و افزایش صفات مطلوب مادری اقدام‌های ترکیب ژنتیکی بز در استان به طور

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۹۷

محدود به اجرا درآمده که موفقیت آمیز بوده و تأکید می گردد با در نظر گرفتن حفظ این ذخیره ژنتیکی با ارزش در ایستگاه های نگهداری خاص، اجرای برنامه های آمیخته گری جهت افزایش تولیدات و تقویت ویژگی های بومی می تواند مثمر ثمر باشد.

تصویر ۲۲- بز نر (بالا) و ماده (پایین) تالشی استان گیلان

وضعیت پرورش بز لری در استان لرستان

تاریخچه پرورش بز در استان

آثار حکاکی شده بر روی سنگ نوشته‌های مختلف بر روی مفرغ و غارهای مختلف در لرستان از جمله غار کلماکره و چندین غار دیگر همه گویای این واقعیت است که پرورش گوسفند و بز در استان لرستان به ۸۰۰۰ سال قبل بر می‌گردد و حکایت از سابقه دیرینه پرورش این گونه از دام در استان لرستان دارد. اما متأسفانه آثار مکتوبی در خصوص پرورش گوسفند و بز لری وجود ندارد. ولی به طور عموم بیان می‌شود که لرستان از قدیم الایام مهد پرورش گوسفند و بز در ایران بوده است.

مناطق پراکنش جغرافیایی

زیستگاه اصلی بز لری در شهرستان‌های خرم آباد، پلدختر و الشتر بوده ولی این دام در سایر شهرستان‌های استان لرستان نیز پرورش داده می‌شود.

جمعیت

در استان لرستان حدود ۶/۵ میلیون واحد دامی وجود دارد، که از این تعداد ۴۸۳۴۱۰۰ رأس دام سبک (گوسفند و بز) بوده و تعداد بز موجود ۱۶۰۷۸۰۰ رأس یعنی حدود ۳۳/۳ درصد دام سبک را به خود اختصاص داده و از نظر جمعیت دامی گله‌های بز رتبه دوم کشور را به خود اختصاص داده‌اند.

روش‌های پرورش

پرورش بز لری در استان لرستان بیشتر در مناطق کوهستانی و جنگلی که عمدتاً جنگل‌های بلوط هستند، صورت می‌گیرد و به صورت گله‌های منفک بز و یا همراه با گوسفند توسط عشایر لرستان و بخشی نیز توسط روستائیان در مناطق کوهستانی و

گرمسیری پرورش می‌یابند. تاکنون پرورش بز به صورت صنعتی در لرستان به دلیل عدم صرفه اقتصادی صورت نگرفته است.

اشتغال زایی

در استان لرستان حدود ۱۳۵۰۰۰ بهره‌بردار کشاورزی وجود دارد که از این تعداد ۸۵-۱۰۰ هزار آنها بهره‌بردار دامی هستند. بسیاری از بهره‌برداران کشاورزی و دامی امرار و معاش زندگی روزمره خود را از پرورش گله‌های کوچک و بزرگ گوسفند و بز به دست می‌آورند. تعداد ۲۵۰۰۰ خانوار عشایری به طور مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می‌کنند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز لری به دلیل تولید گوشت، شیر و مو، دامی سه منظوره تلقی می‌شود. گوشت آن کم چرب و دارای طعم مناسب می‌باشد. به‌ویژه اگر بزغاله‌های آن در مراتع پروار شده باشند. مصرف کنندگان گوشت بز لری به‌ویژه ساکنان روستایی و عشایری در فصل پاییز گوشت بز را بر گوسفند و در انواع بز، گوشت بز سیاه را بر سایر توده‌های بز لری ترجیح می‌دهند.

ویژگی‌های ظاهری

در استان لرستان توده‌های مختلف بز لری وجود دارد. نام گذاری اکثر بزهای بومی لری بر اساس رنگ بدن، رنگ سر و صورت، رنگ شکم، رنگ صورت و گوش است و مهم‌ترین نامگذاری براساس فرم و رنگ گوش و بدن است. اگر شکل گوش در بز حالت لوله‌ای باشد به آن بیل (bayl) می‌گویند. اگرچه بز لری شباهت‌هایی با برخی از بزهای استان‌های زاگرس نشین دارد اما بز لری که تیپ

۱۰۰ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

غالب آن بز سیاه لری است در طول دوران‌های مختلف زندگی عشایری، تولید کننده بهترین سرپناه عشایر که همان سیاه چادر است، بوده است. فراوانی توده این بز در گله براساس رنگ گوش عبارتند از ۱۰/۵ درصد سیاه و سفید، ۳۹/۵ درصد سیاه و قهوه‌ای، ۹/۹ درصد سیاه و سفید و قهوه‌ای، ۳/۹ درصد سفید و قهوه‌ای، ۵/۲ درصد قهوه‌ای، ۲۲/۷ درصد سیاه، ۱/۹ درصد کرم و سیاه، کرم و سفید هر کدام ۱/۳ درصد، سیاه با لکه‌های سفید، کال با لکه‌های سیاه، قهوه‌ای با لکه‌های سیاه و سفید با لکه‌های قهوه‌ای هر کدام ۰/۶ درصد.

جدول ۲۲ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز سیاه لری

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر	۵۰	۶۵	۸۱/۳
ماده	۴۰	۵۵	۷۹/۱
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو (کیلوگرم)
۱۵۰	۵۷/۶	-	۰/۳۵۰
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۹	۱۵	۱۱	۹۰
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)	تولد	شیرگیری	۶ ماهگی
نر	۲/۷	۱۰/۹	۱۷/۵
ماده	۲/۶	۸/۳	۱۴/۵
دوقلو زایی (%)	۱۰		

صادرات

برای صادرات سند مکتوبی وجود ندارد، اما احتمالاً پوست آن همراه با پوست گوسفند صادر می شده است.

موارد استفاده تولیدات

پرورش دهندگان عشایر از شیر این دام ماست، کره، دوغ، کشک، قره قروت، پنیر محلی و روغن حیوانی درست می کنند که غذای روزمره خانوارهای خود و منطقه می باشد و چون شیوه پرورش بیش تر عشایری است در نتیجه بز ماده نقش گاو کوچک خانوارها را دارد که سالانه حدود ۶ ماه از شیر آن استفاده می شود. از موی آن در منطقه با تبدیل به طناب، سیاه چادر، طناب چیت و از پوست آن مشک به منظور نگهداری و ذخیره آب شرب و روغن حیوانی خانوار استفاده می کنند. پرورش دهندگان بز از گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش برای مصرف خانوار و میهمانان خود استفاده می کنند.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

- ۱- شناسایی خصوصیات ظاهری و تولیدی بز بومی لرستان
- ۲- شناسایی مقدماتی بز لری
- ۳- بررسی خصوصیات الیاف بز لری در سنین و فصول مختلف

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

- ۱- اجرای طرح های تحقیقاتی در زمینه شناسایی توان تولیدی و تولید مثلی با بکارگیری روش های نوین
- ۲- اجرای طرح های تحقیقاتی در زمینه تولیدات سنتی و صنعتی بز لری و راه اندازی کارگاه های صنایع تبدیلی
- ۳- پرورش به شیوه صنعتی با حمایت های همه جانبه و اشتغال زایی زود بازده اقتصاد مقاومتی

۱۰۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

تصویر ۲۳- بز نر (بالا) و ماده (پایین) لری استان لرستان

وضعیت پرورش بز بومی استان مازندران

تاریخچه پرورش بز در استان

آثار کشف شده در شمال کشور، جام زرینی از جنس طلاست که بر روی آن نقوش برجسته‌ای از چندین بز بر روی جام زرین خود نمایی می‌کنند. این جام مربوط به بیش از ۹۰۰ سال قبل از میلاد است و حکایت از سابقه دیرینه پرورش این دام در شمال ایران دارد.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در استان تقریباً حدود ۲۹۰۵۰۰ رأس می‌باشد. بز بومی مازندران در حدود ۸/۷ درصد از جمعیت کل دام استان را تشکیل می‌دهد.

روش‌های پرورش

بز بومی مازندران از نظر بازده صفات مطلوبی از جمله، تولید شیر، افزایش وزن روزانه، وزن پروار و درصد دوقلو زایی، دارای پتانسیل پایینی می‌باشد. پتانسیل ژنتیکی پایین این بز، سبب کاهش بازده اقتصادی و در نتیجه بی‌میلی دامداران جهت پرورش آن در استان شده است به طوری که معمولاً ۵ درصد از گله‌های گوسفند را بز تشکیل می‌دهد. پرورش بز در این استان مانند اکثر نقاط کشور بیشتر بصورت سنتی و کوچ رو می‌باشد و بیشتر در محدوده جنگل و مناطق کوهستانی استان پرورش داده می‌شوند.

۱۰۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

اشتغال زایی

از آنجایی که جمعیت این دام در استان به علت رغبت کم مصرف گوشت بز رو به کاهش می باشد، نقش چندانی در اقتصاد پرورش دهندگان ندارد و دامداران بیش تر بز را برای نقش جلودار در گله نگهداری می کنند.

ویژگی های ظاهری

این دام از نظر پتانسیل تولیدی جزء نژاد گوشتی می باشد. رنگ غالب بدن سیاه بوده اما ترکیبی از رنگ های خرمایی، سفید و خاکستری در گله مشاهده می گردد. از نظر خصوصیات ظاهری دارای گوش های کوچک، دست و پای قوی و کشیده بوده که برای راهپیمایی و کوه پیمایی مناسب می باشد. نرها دارای شاخ و موهای پوششی بلند بوده و ماده ها اغلب فاقد شاخ می باشند.

جدول ۲۳- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز بومی مازندران

طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو (کیلو گرم)	گوشت (لاشه)
۱۲۰	۴۲	-	۰/۹	۲۰/۲
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)	دوقلو زایی (%)
۱۲	۱۵	-	۸۷	۳۵/۵
جنس / وزن زنده (کیلو گرم)				
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ	
۲	۱۲/۲	۲۲/۶	۴۱/۳	نر
۱/۷	۹	۱۶/۸	۳۶	ماده

موارد استفاده تولیدات

از شیر بز که قیمت بالاتری نسبت به شیر گاو دارد برای تولید پنیر استفاده می-گردد. از موی بز برای تهیه نمد و ساخت تنورهای روستایی و ریسمان استفاده می-شود. از پوست بز برای تهیه چرم و همچنین برای تهیه و نگهداری پنیر محلی (پنیر خیکی) استفاده می شود.

تصویر ۲۴- بز نر (بالا) و ماده (پایین) بومی استان مازندران

وضعیت پرورش بز تالی در استان هرمزگان **تاریخچه پرورش بز تالی در استان هرمزگان**

با توجه به شرایط آب و هوایی هرمزگان که در منطقه خشک واقع شده است و اکثر منابع گیاهی این مناطق بوته‌ای، درختچه‌ای و درختی می‌باشد و از طرفی بز حیوانی سرشاخه‌خوار است و نسبت به شرایط کاملاً سخت و نامساعد تغذیه‌ای و محیطی مقاومت قابل توجهی دارد، پرورش آن در هرمزگان از سال‌های دور از اولویت خاصی برخوردار بوده است. طبق اطلاعات موجود برای اولین بار حدود ۱۵۰ سال پیش توسط تجار ایرانی که در مسیر عمان به هرمزگان در تردد بوده‌اند از کشور عمان یا هند این بز به جزیره قشم و هرمز آورده شده‌است و سپس در شهرها و روستاهای ساحلی تا عمق ۵۰ کیلومتر از دریا در استان هرمزگان مورد توجه واقع شده و پرورش داده شده است.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز تالی از زمان‌های دور در استان‌های هرمزگان، سیستان و بلوچستان و تا حدودی در استان‌های بوشهر مورد پرورش قرار گرفته است. این دام در مناطق ساحلی خلیج فارس و دریای عمان در استان هرمزگان (شهرستان‌های جاسک، سیریک، میناب، بندرعباس، بندر خمیر، بندر لنگه، پارسیان) و همچنین در جزایر هرمز، قشم، ابوموسی و کیش به صورت پراکنده، توسط روستائیان پرورش داده می‌شود.

جمعیت

در حال حاضر جمعیت این توده در هرمزگان تقریباً حدود ۴۰۰۰۰۰ رأس برآورد می‌شود.

روش‌های پرورش

بیش‌تر جمعیت این دام به صورت گله‌ای و با روش روستایی پرورش داده می‌شود و تاکنون پرورش صنعتی به جزء چند مورد محدود از این دام تجربه نشده است. نگهداری بزها بصورت سنتی بوده و گله‌ها توسط چوپان در روز به چرا می‌روند و غروب به روستا برمی‌گردند و شب در کنار منزل دامدار نگهداری می‌شوند.

اشتغال زایی

تعداد ۸ تا ۱۰ هزار خانوار به طور مستقیم و غیر مستقیم به پرورش این دام مشغول بوده و از این طریق امرار معاش می‌کنند.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

بز تالی به دلیل تولید گوشت و شیر، دامی دو منظوره تلقی می‌شود. گوشت آن از نظر کیفی ترد، کم چرب و دارای طعم و بوی مطبوع می‌باشد و در منطقه و کشورهای حوزه خلیج فارس طرفداران زیادی دارد و آن را به گوشت سایر دام‌ها ترجیح می‌دهند. ساکنان منطقه به دلیل تأمین گوشت و شیر تولید شده از این دام تا حدودی خودکفا بوده و کاهش جمعیت آن اثرات زیان‌بار قابل توجهی بر فرهنگ زندگی بر جای خواهد گذاشت. اقتصاد خانوارهای روستایی خصوصاً در شهرستان‌های ساحلی بستگی زیادی به بزغاله‌های تولیدی دارد و فروش بزغاله‌ها خصوصاً به

۱۰۸ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس بخش قابل توجهی از درآمد این روستاها را به خود اختصاص می‌دهد.

ویژگی‌های ظاهری

بزهای تالی دارای بدنی کشیده و دست و پای بلند و پستان‌های کوچک بوده و آمیخته‌های آن معمولاً دارای پستان‌های بزرگ و پاندولی می‌باشند، داشتن موهای کوتاه مناسب مناطق گرمسیری، دست و پاهای بلند و رنگ غالباً قهوه‌ای، گوش‌های کوچک تا متوسط و اندام کشیده از خصوصیات نژادی این دام به شمار می‌رود. این بز حیوانی چابک و زرنک با جثه‌ای متوسط، سر مثلی شکل و متوسط و حدقه چشم برجسته می‌باشد. پوزه باریک، گوش‌ها کوچک و صورت بدون کرک است. شاخ در نر و ماده در گونه‌های اصیل دیده نمی‌شود و فقط در دورگ‌های آن مشاهده می‌شود. گردن کوتاه و فاقد موی بلند، سینه کم عمق و پشت تقریباً صاف می‌باشد.

جدول ۲۴ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز تالی

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۷۶/۱	۸۰	۸۰/۴
ماده بالغ	۶۸/۵	۷۱	۷۸/۳
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	مو	گوشت (لاشه)
۱۲۰	۶۰	-	۱۴/۵
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
۸	۱۴	۷	۸۰
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
۲/۵	۸/۷	۱۴/۲	۳۶/۵
ماده	۲/۱	۷/۳	۱۳/۵
۳۰/۳			

صادرات

این دام به دلیل تولید بزغاله در تولید گوشت بسیار ارزشمند و کم‌نظیر، در کشورهای حوزه خلیج فارس از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و با قیمت قابل توجهی به فروش می‌رسد. با افزایش تولید بزغاله به عنوان یک کالای غیرنفتی ارزآور می‌توان آن را به خارج از کشور صادر نمود. اقتصاد خانوارهای روستایی خصوصاً در شهرستانهای ساحلی بستگی زیادی به بزغاله‌های تولیدی دارد و فروش بزغاله‌ها خصوصاً به کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس بخش قابل توجهی از درآمد این روستاها را به خود اختصاص می‌دهد.

موارد استفاده تولیدات

در مناطق پراکنش بز تالی اغلب مردم روستا و حاشیه شهرهای بزرگ اقدام به نگهداری و پرورش آن می‌کنند و بخشی از مایحتاج زندگی و در بعضی از مناطق تمامی احتیاجات خانوار از طریق پرورش همین توده بز تأمین می‌گردد و در تأمین امنیت غذایی این مناطق نقش بسزایی ایفا می‌کند. پرورش دهندگان از شیر این دام ماست درست می‌کنند که غذای روزمره ساکنان محل پرورش آن می‌باشد و چون بخش بیش‌تر منطقه از لحاظ تولید علوفه در محدودیت هستند در نتیجه بز ماده تالی همچون گاو کوچک خانوارها می‌باشد که سالانه حدود ۵-۳ ماه از شیر آن استفاده می‌شود. گوشت آن به عنوان یک منبع پروتئینی با ارزش برای اهالی منطقه مورد استفاده قرار می‌گیرد.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۷۰ سازمان جهاد سازندگی استان هرمزگان با خرید تعداد ۱۵۰ رأس بز تالی اصیل از جزایر استان هرمزگان و انتقال آنها به ایستگاه پرورش بز تالی بندرعباس در حفظ این ذخیره ژنتیکی اولین گام را برداشت. در سال ۱۳۷۵ طرح تحقیقاتی پایه‌ای در خصوص ویژگی‌های تولیدی تیپ‌های این بز انجام شد و در سال ۱۳۷۷ طرحی با هدف حفظ این ذخیره ژنتیکی به مرحله اجرا درآمد.

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

با توجه به اهمیت و نقش این بز در معیشت زندگی بخش قابل توجهی از مردم این استان، ضرورت دارد مطالعات شناسایی خصوصیات، بهبود و اصلاح نژاد و بهبود مدیریت پرورش و تغذیه این دام بیش از پیش مورد توجه قرار گرفته، تا بتواند در ایجاد اشتغال و جلوگیری از مهاجرت جمعیت از روستاهای محروم خصوصاً روستاهایی که فاقد آب و زمین کشاورزی مطلوب هستند نقش بیش‌تری بر عهده گیرد.

تصویر ۲۵- بز نر (بالا) و ماده (پایین) تالی استان هرمزگان

وضعیت پرورش بز ندوشن در استان یزد

تاریخچه پرورش بز در استان

شهرستان ندوشن، روزگاری در کنار جاده‌ی ابریشم محل گذر کاروانیان بوده، اما اکنون به دلیل دوری از جاده‌های اصلی تردد، از رونق گذشته‌اش کاسته شده است. این شهرکماکان یکی از مراکز عمده تولید لبنیات است و با اینکه شهر

۱۱۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

کوچکی است، آثار تاریخی فراوانی دارد. حرفه دامداری در ندوشن که عمده‌ترین قطب دامداری استان یزد به شمار می‌رود به پیش از اسلام باز می‌گردد. یعنی زمانی که فردی به نام ندوش برای پیدا کردن آب و زمین مساعد برای کشاورزی قدم به اطراف ندوشن امروز گذاشت. ندوش با حفر قنات، آب لازم برای کشاورزی را از دل زمین بیرون آورد و به کشاورزی پرداخت. همچنین او در کنار کشاورزی، چند رأس دام برای امرار معاش خود خریداری کرد و به ندوشن آورد. به این ترتیب دامداری در منطقه ندوشن با کم‌ترین لطمه به طبیعت قرن‌های متمادی ادامه یافته است به طوری که همواره دامداری و حفظ مراتع در منطقه ندوشن مکمل یکدیگر بوده‌اند. اما امروزه با پیدایش و گسترش معادن در این منطقه، شاهد تخریب مراتع و تهدید و تضعیف نژاد بز قرمز ندوشن هستیم، تخریبی که سریع انجام می‌شود ولی پیامدها و اثرات آن مدت‌ها گریبان‌گیر منطقه خواهد بود.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز ندوشن بومی منطقه ندوشن است اما در سایر مناطق استان از جمله در بخش عقدا نیز پراکندگی دارد. ندوشن در فاصله ۹۰ کیلومتری مرکز استان و در محدوده‌ی جغرافیایی ۳۱°، ۴۶' تا ۳۲°، ۱۵' عرض شمالی و ۵۲°، ۲۴' تا ۵۳°، ۴۷' طول شرقی گسترده شده است. بیشینه‌ی ارتفاع از سطح دریا، ۳۲۶۶ متر در ارتفاعات گلویک و کمینه‌ی آن، ۱۵۲۹ متر و در نزدیکی روستای نیوک است. وسعت مراتع ۸۶۸۳۳ هکتار است که ۷۸/۵ درصد کل اراضی منطقه را دربر می‌گیرد. میانگین بارندگی سالیانه در این منطقه، ۱۴۰ میلی‌متر است. بزها برای تغذیه به مرتع وابسته‌اند و تنها در زمستان هنگام یخبندان، برای ۱۵ تا ۳۰ روز تغذیه‌ی دستی می‌شوند.

جمعیت

شمار این بزها در منطقه‌ی ندوشن، بالغ بر ۷۰۰۰۰ رأس و اندازه‌ی گله‌ها از ۱۵۰ تا ۵۰۰ رأس متغیر است.

روش‌های پرورش

پرورش و نگهداری گله‌های بز ندوشن به شیوه مرتعی انجام می‌شود. با توجه به سنت گله‌داری خاص، پهنه‌بندی دقیق سامانه‌های مرتعی در این منطقه، فصلی بودن زاد و ولد در گله‌ها و کوچ دسته جمعی در فاصله‌ای کوتاه، دامداران در تقویم گله‌داری خود در فصل جفتگیری و در زمان آمیزش گله از نر بزهای انتخابی مناسب استفاده می‌کنند. به این منظور برای جلوگیری از زایش پاییزه در سال‌های پرباران، گله‌داران نر بزها را از اواخر اردیبهشت تا شهریورماه در گله‌ای جداگانه در مرتعی منفک با تغذیه مناسب و رعایت اصول بهداشتی نگهداری می‌کنند که اصطلاحاً به آن نرچرانی می‌گویند. سپس در فصل جفتگیری نرها را برای جفتگیری با ماده‌ها به نسبت مناسب در گله ماده مورد نظر رها می‌نمایند. برای این هدف، گله نر بز در محل خاصی نگهداری نمی‌شود و هر سال با توجه به وضعیت مراتع در مناطقی که تراکم گله‌ها در آنها کمتر است چرا می‌کنند که دسترسی دامداران به آن تقریباً یکسان است. تغذیه کمکی در این گله شامل جو و کنسانتره است که به‌عنوان جیره فلاشینگ (خالداری) قلمداد شده و در صورت خشکسالی، برای جبران کمبود فیبر در غذا، کاه نیز به تغذیه کمکی اضافه می‌شود.

اشتغال زایی

منطقه ندوشن با داشتن حدود ۴۰۰۰۰۰ هکتار مرتع از مهم‌ترین مناطق حاوی مراتع استان یزد می‌باشد. تعداد ۱۵۳ پروانه مرتعی که نزدیک به ۲۰۰ خانوار به

۱۱۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

عنوان دامدار به طور مستقیم و بیش از ۱۰۰ خانوار به طور غیرمستقیم در ارتباط با مراتع و دامداری مشغول به کار هستند که ساختار اجتماعی و معیشتی ندوشن و اطراف این بخش را تحت تاثیر قرار داده و در اقتصاد شهر ندوشن جایگاه خاصی دارد. اشتغالی پایدار که قرن‌ها خانوارهای زیادی بدان وابسته بوده و از آن امرار معاش کرده‌اند و تا به امروز و همچنین در آینده ادامه خواهد داشت. ایجاد زیر ساخت‌های مناسب در ندوشن در زمینه امنیت، سوخت، آب و خدمات رسانی به ساکنین منطقه برای ایجاد روحیه و انگیزه بیش‌تر جهت سکونت در منطقه و جلوگیری از مهاجرت به شهرهای دیگر در رونق گله‌داری و پرورش بز ندوشن تأثیر گذار خواهد بود.

ویژگی‌های ظاهری

بز ندوشن از توده‌های نادر و محلی بز ایرانی بوده و بزی شیری و کرکی با جثه - ای کوچک و بومی منطقه‌ی ندوشن در جنوب غربی استان یزد است. این توده ژنتیکی به رنگ قهوه‌ای تا قرمز تند و اکثراً قرمز حنایی است اما دارای لکه‌های سفید در ناحیه سر، دست و پا و گوش می‌باشد و شماری از آنها سیاه رنگ هستند. تعدادی از بزها بدون شاخ ولی نر بزها شاخ دار هستند. این توده ژنتیکی در تمام شهرستان‌های استان پراکنش دارد و مهم‌ترین شاخص نژادی آن، مقاومت بالا در برابر شرایط اقلیمی سخت، به‌ویژه تحمل بالای تشنگی و گرسنگی در مواقع خشکسالی و راه‌پیمایی طولانی در مراتع بخصوص در سال‌های کم باران است.

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۱۱۵

جدول ۲۵ - صفات تولیدی و تولیدمثلی بز ندوشن

جنس	طول بدن (سانتی متر)	ارتفاع جدوگاه (سانتی متر)	دورسینه (سانتی متر)
نر بالغ	۵۷	۶۳	۸۰
ماده بالغ	۵۰	۵۶	۷۰
طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک و مو (کیلوگرم)	گوشت (لاشه)
۱۵۰	۴۰	۰/۳۷۵	۱۲
سن بلوغ (ماه)	سن جفتگیری (ماه)	فاصله دو زایش (ماه)	باروری (%)
-	۱۸	-	۹۷
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)			
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ
نر	۲/۵	۱۱	۲۹/۵
ماده	۲/۱	۹/۵	۲۴/۵

صادرات

با توجه به این که کسب و کار و امرار معاش و فلسفه وجودی ندوشن بر مبنای اقتصاد دامپروری است در اولین قدم ثبت جهانی بز ندوشن مد نظر می باشد. برند محصولات ندوشن که در کشور شناخته شده بوده و باید کوشید تا جهانی شود. با توجه به اهمیت حفظ و نگهداری از دانش بومی منطقه ندوشن که از نسل های گذشته و با قدمتی ۸۰۰۰ ساله به یادگار مانده، باید با برنامه ریزی مناسب از این میراث و گنجینه گران بها به خوبی استفاده شود تا دامپروری در ندوشن با نگاهی نو و با استفاده حداکثری از ظرفیت گردشگری و توریستی در دستور کار قرار گیرد و رونق دوباره پیدا کند و شاهد گله های ۱۰۰۰ رأسی و مراعی آباد و خوب باشیم.

در این صورت زمینه مناسبی برای صدور محصولات با برند بز ندوشن مانند پنیر که دارای طعم و مزه منحصر به خود است فراهم خواهد آمد.

موارد استفاده تولیدات

شیر تولیدی بصورت خام یا فرآورده‌های مختلف بخصوص ماست و پنیر (پنیر معروف ندوشن) به بازار داخلی بویژه مصرف کنندگان استان یزد و حتی خارج از استان عرضه می‌شود. منطقه ندوشن از یک برند خاصی در تولید یکسری از محصولات، بویژه "پنیر معروف بز ندوشن" برخوردار است که شهرتی جهانی داشته و پنیری مرغوب با طعم و مزه خاص است که به استان‌های مجاور نیز صادر شده و تحت عنوان پنیر ندوشن شناخته می‌شود. همچنین بزهای این توده ژنتیکی هر ساله نیز مقدار قابل توجهی کرک با کیفیت برای استفاده در صنایع منسوجات فراهم می‌آورند. پشم‌چینی گوسفندها و بزها طی مراسمی خاص و توسط دوکارد انجام می‌شود که زنان روستا نیز در آن مشارکت دارند. کود بز ندوشن که یکی از کودهای با ارزش برای درختان، بخصوص پسته محسوب می‌شود، علاوه بر استان یزد بیشتر به استان کرمان صادر می‌شود و در اوایل دهه ۴۰ شمسی که هنوز نفت به مقدار کافی در دسترس همگان نبود بیشتر برای روشنایی از آن استفاده می‌شد. افزون بر محصولات گله‌داری، صنایع دستی از جمله مهم‌ترین محصولات دیگر منطقه ندوشن محسوب می‌شوند که متأسفانه اقدامات شایسته‌ای جهت معرفی، برندسازی و بازاریابی این محصولات صورت نگرفته است.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

در سال ۱۳۶۵ عملیات طرح تولید قوچ و نر بز اصلاح شده در سطح کشور آغاز شد و استان یزد در سال ۱۳۶۸ با ۱۰ گله دربرگیرنده پنج گله بز و پنج گله گوسفند کار خود را شروع کرد. از میان گله‌های بزی، سه گله بز ندوشن در مراتع ندوشن و یک گله دیگر در منطقه عقدا تا ندوشن مستقر بود. اهداف این طرح عبارتند بودند از:

- ۱- اجرای برنامه اصلاح نژادی در گله.

- ۲- ایجاد واحدهای صنعتی پرورش گوسفند و بز در پهنه‌های واگذار شده به متقاضیان.

- ۳- برطرف نمودن مشکلات گله‌داران مرتعی

- ۴- توزیع نر بزهای تولیدی با امتیاز تولید مثلی بالا بین گله‌داران به منظور افزایش تولید دامها.

در سال ۱۳۹۵ نیز برنامه‌های اصلاح نژاد گوسفند و بز در سه سامانه ذیل در استان در حال اجرا می‌باشد.

- ۱- سامانه مرتعی (با حمایت جزئی از دامداران، ساماندهی و روش به گزینی نژاد در دامهای مرتعی)

- ۲- سامانه مزرعه‌ای (با تلاقی گری بین دامهای چکنه و نژاد خالص به روش تلقیح مصنوعی در ارتقاء تولید دامها)

- ۴- سامانه سیستم بسته (با تبلیغ و تشویق جوانان جویای کار در ایجاد واحدهای صنعتی پرورش دام سبک)

۱۱۸ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

- ۱- رعایت تناسب تعداد دام و ظرفیت مرتع با نظارت جدی اداره منابع طبیعی و برخورد با افراد خاطی.
- ۲- حمایت مسئولین از دامداران در خشکسالی‌ها جهت ارائه علوفه یارانه‌ای و خرید دام مازاد با قیمت مناسب.
- ۳- معرفی فرهنگ گله‌داری منطقه ندوشن در سطح کشور.

تصویر ۲۶- بز نر (بالا) و ماده (پایین) ندوشن استان یزد

وضعیت پرورش بز بومی استان خراسان شمالی

تاریخچه پرورش بز در استان

در مورد تاریخچه پرورش این دام در استان خراسان شمالی اطلاعات قابل استنادی در دسترس نمی باشد.

مناطق پراکنش جغرافیایی

بز بومی یکی از بزهای استان خراسان شمالی است که منطقه عمده پراکنش آن، شهرستان های اسفراین، مانه و سملقان و ارتفاعات راز و جرگلان می باشد. زیستگاه اصلی این دام، ظاهراً مهاباد آذربایجان می باشد.

جمعیت

به دلیل تلاقی های ناخواسته با بزهای پاکستانی و بزهای غیربومی موجود در استان، جمعیت واقعی این دام مشخص نیست و تعداد بسیار اندکی از این توده بومی با حداقل فنوتیپ استاندارد نژادی در خانه های روستایی و گله ها مشاهده می شوند. با این وجود، براساس برخی آمارهای غیرمستند، حدود ۳۱۶۶۰۰ رأس بز و بزگاله بومی در استان وجود دارد.

روش های پرورش

جمعیت این دام به صورت گله ای و با روش سنتی پرورش داده می شود و تاکنون پرورش صنعتی این دام تجربه نشده است. این دام به عنوان یک بز گوشتی، کرکی و شیری (سه منظوره) می باشد.

اشتغال زایی

در استان خراسان شمالی تعداد ۳۸۶۲۵ نفر بهره بردار مربوط به پرورش دام سبک وجود دارد که ۴ درصد آنها صرفاً بزدار و بقیه یا به پرورش گوسفند و یا مخلوط بز و گوسفند مشغول هستند. معمولاً پرورش دهندگان بز با وجود آن که اطلاعات فنی چندانی در زمینه پرورش این دام ندارند، به دلیل کمک به وضعیت اقتصادی خود و نیز هدایت گله‌های گوسفند خود در کوچ، به این نوع حیوان علاقه دارند و با توجه به مراتع تحت قرق محیط زیست و منابع طبیعی، بز کم‌تر مورد توجه قرار گرفته است.

ارتباط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی با جوامع عشایری و روستایی

نگهداری و پرورش بز بومی غالباً در گله‌های نسبتاً کوچک می‌باشد. شایان ذکر است که بز بومی بر خلاف بزهای دیگر، توان راهپیمایی و کوچ مسافت‌های طولانی و همچنین مقاومت بالا در شرایط محیطی را دارد. لذا به همین دلیل این بز در بین گله‌های عشایر که دائماً در حال کوچ می‌باشند و یا در گله‌هایی که از چراهای طولانی تغذیه می‌نمایند، یافت می‌گردد و نسبت به این شیوه پرورش سازگار می‌باشد.

ویژگی‌های ظاهری

رنگ عمومی بدن در بزهای بومی سفید، آهویی تا قهوه‌ای تیره، سیاه و مخلوطی از آنها می‌باشد. اما رنگ غالب در گله‌های بز بومی در قسمت سر و گردن سیاه و بقیه قسمت‌های بدن سفید است. این بز حیوانی با جثه‌ای متوسط تا بزرگ، حدقه چشم برجسته و رنگ چشم دارای تنوع می‌باشد. پوزه باریک، گوش‌ها صاف و

معرفی بزهای بومی ایران ♦ ۱۲۱

کمی دراز و صورت بدون کرک است. شاخ در جنس نر ضخیم و پیچشی است در حالی که در بز ماده باریک بوده و با پیچش ملایم دیده می شود. گردن کوتاه و پوشیده از الیاف، پاها، زیرشکم و تمامی بدن پوشیده از الیاف پوششی، سینه کم عمق، پشت تقریباً صاف و پاها کوتاه و باریک می باشد. حداکثر افزایش وزن بزغاله های آن تا ۲۰۰ گرم در روز مشاهده گردیده است. دو بار زایش در ۱۴ ماه و تا ۳ بزغاله در یک زایمان در این دام دیده می شود.

جدول ۲۶- صفات تولیدی و تولیدمثلی بز بومی خراسان شمالی

طول دوره شیردهی (روز)	شیر (لیتر)	کرک	مو	گوشت (کیلوگرم لاشه)
۲۱۰	۲۵۰	-	-	۲۵
جنس / وزن زنده (کیلوگرم)				
تولد	شیرگیری	۶ ماهگی	بالغ	
نر	۳/۲	۱۸	-	۵۵
ماده	۲/۹	۱۴	-	۴۵

موارد استفاده تولیدات

این دام علی رغم شرایط بد تغذیه، مدیریت و بهداشت، دارای تولید شیر نسبتاً خوبی می باشد. پرورش دهندگان این بز از شیر این دام محصولات لبنی تهیه می کنند که توسط خود پرورش دهندگان مصرف می گردد. گوشت بز بومی خراسان شمالی نیز به دلیل تردی و لذیذی طرفداران زیادی دارد. در خصوص بز بومی این استان اطلاعات و تحقیقات کمی صورت گرفته است.

اقدامات انجام شده جهت شناسایی و اصلاح نژاد

تنها اقدام اولیه انجام شده برای اصلاح نژاد این دام، شناسایی گله داران استان بوده است.

۱۲۲ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

راهکارهای پیشنهادی برای بهبود عملکرد

۱- ادامه روند اصلاح نژاد و توزیع بز نر در بین بزداران به منظور افزایش جمعیت این توده ژنتیکی.

۲- حفظ و توسعه پایدار حرفه پرورش بز از طریق افزایش بازدهی و درآمد در استان خراسان شمالی.

۳- توسعه پرورش بز بومی با استفاده از توان بخش خصوصی و برنامه ریزی جهت صدور محصولات به استانهای همجوار.

تصویر ۲۶- بز نر (راست) و ماده (چپ) بومی خراسان شمالی

منابع

- ۱- ابرغانی، اکبر. (۱۳۸۸). بررسی مقدماتی بز خلخال. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت ۸۸/۲۴۵
- ۲- ایلامی، بهمن. (۱۳۸۸). بررسی صفات پروراری و خصوصیات لاشه بزغاله‌های اخته شده و اخته نشده بومی فارس در دوره های مختلف پرورار. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت ۸۹/۳۰۷
- ۳- آمار و اطلاعات. (۱۳۹۵). وزارت جهاد کشاورزی، معاونت امور تولیدات دام، آمار مصرف سرانه تولیدات دامی کشور در سال ۱۳۹۵.
- ۴- توکلیان، جواد. ۱۳۷۸. نگرشی بر ذخایر ژنتیکی دام و طیور بومی ایران. مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. کرج.
- ۵- چگینی، علیرضا. (۱۳۸۸). بررسی اثر سن و جنس بر روی خصوصیات لاشه بزغاله‌های بومی لرستان. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت ۸۴/۷۱۴
- ۶- چگینی، علیرضا. (۱۳۸۸). شناسایی خصوصیات ظاهری و تولیدی بز بومی لرستان. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت ۸۵/۲۰۴

۱۲۴ ♦ معرفی بزهای بومی ایران

۷- سالمی، حمید. (۱۳۸۸). بررسی وضعیت بز در استان بوشهر. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت ۸۷/۹۳۴.

۸- سعادت نوری، منوچهر و صدرالله سیاه منصور. (۱۳۶۸). اصول نگهداری و پرورش گوسفند. چاپ چهارم، تهران، انتشارات فرهنگ.

۹- طغرلی، ابراهیم. (۱۳۷۸). بررسی وضعیت پرورش بز در استان هرمزگان. وزارت جهاد کشاورزی، معاونت آموزش و تحقیقات، مرکز تحقیقات منابع طبیعی و امور دام استان هرمزگان، بخش تحقیقات علوم دامی. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ۴۷/گن.

۱۰- عالم زاده، بهاء الدین. (۱۳۸۸). شناسایی بز نجدی. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت ۹۰/۴۹.

۱۱- مختارعلی، عباسی. (۱۳۸۸). بررسی وضعیت پرورش گوسفند و بز در استان سیستان و بلوچستان. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت ۸۹/۱۴۶۴.

۱۲- وطن خواه، محمود. (۱۳۸۸). تعیین ضرایب اقتصادی برخی صفات مهم در بز سیاه بومی. وزارت جهاد کشاورزی، سازمان تحقیقات، آموزش و ترویج کشاورزی، مؤسسه تحقیقات علوم دامی کشور. گزارش نهایی طرح تحقیقاتی. شماره ثبت

۸۹/۲۹۵

ISBN:978-964-520-564-3

789645

205643